

Δίκαιο Περιβάλλοντος (Δημόσιο)

Εισαγωγικά

- **ΔΠ:** αυτόνομος κλάδος δικαίου για την αντιμετώπιση της οικολογικής βλάβης και της προστασίας του περιβάλλοντος → διακρίνεται σε α) *πρωτογενές* (άμεσο): διατάξεις για την πρόληψη/καταστολή των βλαβερών επενεργειών στο φυσικό περιβάλλον, β) *δευτερογενές* (έμμεσο): διατάξεις για τον προγραμματισμό, διαχείριση, χωροταξία κτλ. και γ) *τριτογενές*: στοιχεία με αντανakλαστική συνέπεια στο περιβάλλον (π.χ. αγωγές ιδιωτών βάσει ΑΚ)
- Έχει χαρακτήρα πραγματολογικό και νομολογιακό, με την έννοια ότι η θεωρία δεν ασχολείται με τα εννοιολογικά προβλήματα, ενώ οι σχετικές ρυθμίσεις χαρακτηρίζονται από εμπειρισμό και πολυνομία, σε σημείο που καταλήγουν αντιφατικές ή και αλληλοαναιρούμενες. Η καθοριστική σημασία της νομολογίας προσδιορίζεται από α) την ιδιομορφία των ρυθμιστέων καταστάσεων σε συνδυασμό με την ακαταλληλότητα προσαρμογής των υπάρχοντων νομικών κριτηρίων, β) τον πολλαπλασιασμό των κειμένων των διοικητικών αρχών και γ) από την αδυναμία προσαρμογής του κλασικού νομικού συστήματος.
- **Περιβάλλον:** το σύνολο των φυσικών και ανθρωπογενών παραγόντων και στοιχείων που βρίσκονται σε αλληλεπίδραση και επηρεάζουν την οικολογική ισορροπία, την ποιότητα της ζωής, την υγεία των κατοίκων, την ιστορική και πολιτιστική παράδοση και τις αισθητικές αξίες (< ν. 1650/1986). Νομολογιακά ορίζεται ως αυτοτελώς προστατευόμενο αγαθό για την εξασφάλιση της οικολογικής ισορροπίας και της διαφύλαξης των φυσικών πόρων προς χάριν των επόμενων γενεών (< ΟΛΣΤΕ 613/2002).
- Υιοθετούνται δύο προσεγγίσεις: α) *ανθρωποκεντρική*: προστασία του ζωτικού χώρου των ατόμων και των οικονομικών τους συμφερόντων και β) *οικολογική*: διαφύλαξη της ισορροπίας των οικοσυστημάτων και εν γένει προστασία περιβάλλοντος ως αγαθού καθεαυτού αλλά και ως αναγκαίου παράγοντα για την επιβίωση και των μελλουσών γενεών.

Συνταγματική προστασία

- Στο Σ '75 δεν περιελήφθη τελικώς η ρητη διατύπωση ενός δικαιώματος στο περιβάλλον, διατυπώθηκε όμως μια σαφής υποχρέωση για το κράτος, στην οποία θεωρία και νομολογία αναγνώρισαν άμεση και επιτακτική ισχύ, με αποτέλεσμα την παραγωγή έννομων συνεπειών αντίστοιχων ενός συνταγματικού δικαιώματος. Με την αναθεώρηση του 2001 η προστασία του περιβάλλοντος ορίζεται πλέον όχι μόνο ως κρατική υποχρέωση αλλά και ως

δικαίωμα του καθενός και αποκτά έτσι την υπόσταση ενός συνταγματικού δικαιώματος.

- **24 Σ:** (1) *υποχρέωση του κράτους* (η αρνητική όψη του δικαιώματος): πλέον ρητή υποχρέωση και (2) *δικαίωμα καθενός*: ρητή κατοχύρωση μετά την αναθεώρηση του 2001 → συνταγματικό δικαίωμα δημοσίου δικαίου (η άσκηση του προκαλεί έννομη σχέση που λειτουργεί στο χώρο της κρατικής δράσης που χαρακτηρίζεται από την άσκηση δημόσιας εξουσίας και διέπεται από κανόνες δημοσίου δικαίου). Νοείται ως δικαίωμα για ένα περιβάλλον υγιινό και οικολογικά ισορροπο, ενώ η νομολογία το χαρακτηρίζει και ως δικαίωμα χρήσης του φυσικού περιβάλλοντος. Στο 24 Σ δεν αναφέρεται ως δικαίωμα για το ίδιο το περιβάλλον αλλά για την προστασία του. Έτσι, υπογραμμίζεται η ανθρωποκεντρική διάσταση, γιατί αυτό που ενδιαφέρει το νομοθέτη είναι να μπορεί ο καθένας να επιδιώκει την προστασία των περιβαλλοντικών αγαθών που συνδέονται με την προστασία της υγείας, της ιδιοκτησίας και του περιβάλλοντος που αποτελεί το ζωτικό χώρο του ατόμου.
- **Η υποχρέωση** → κανόνες άμεσης και επιτακτικής ισχύος με δεσμευτική επιταγή συμμόρφωσης → αλληλοεξαρτώμενες *ευθείες* υποχρεώσεις: επιταγή στον κοινό νομοθέτη α) να θεσπίσει τα πρόσφορα κατά την κρίση του μέτρα μέσα στα όρια που διαγράφουν οι ανάγκες για την προστασία του αγαθού και σταθμίζοντας τα άλλα συνταγματικώς προστατευόμενα δικαιώματα και το γενικό δημόσιο συμφέρον στο πλαίσιο της βιώσιμης ανάπτυξης (24§1) → υποχρέωση τόσο θετικών προληπτικών ή κατασταλτικών μέτρων όσο και αποχής από την έκδοση δυσμενών πράξεων και β) για χωροταξικό σχεδιασμό (24§2). Η παράλειψη της Διοίκησης για τη λήψη αυτών των μέτρων αποτελεί παράλειψη οφειλόμενης νόμιμης ενέργειας και υπόκειται σε αίτηση ακύρωσης *κατά επιβεβλημένη διασταλτική ερμηνεία του άρ. 45§4 πδ 18/89*. Τέτοια παράλειψη μπορεί να προκύπτει α) από την επί τρίμηνο σιωπηρή άρνηση της Διοίκησης σε αίτηση για τη λήψη ειδικών μέτρων προς αντιμετώπιση περιβαλλοντικών βλαβών (αν και δεν υπάρχει ειδική υποχρέωση σε κάποια διάταξη, αλλά θεωρείται ότι η υποχρέωση πηγάζει ευθέως από το 24§1 Σ) ή β) όταν με διοικητική πράξη προβλέπεται η σύνταξη κανονισμού λειτουργίας ενός θαλάσσιου πάρκου π.χ. και ο εν λόγω κανονισμός δε συνταχθεί εντός ευλόγου χρονικού διαστήματος που δεν πρέπει να υπερβαίνει τους έξι μήνες. Υποστηρίζεται ότι με αυτόν τον τρόπο δεν εφαρμόζεται αναλογικά το 45§4 αλλά καταστρατηγείται.
- **Το δικαίωμα** → σύνθετο με την έννοια ότι είναι *καταρχήν προσωπικό* γιατί προστατεύει κατεξοχήν προσωπικά αγαθά (ζωή, υγεία κτλ.), αλλά και *συλλογικό* γιατί το περιβάλλον ανήκει σε όλους και αποτελεί κοινό αγαθό. Για το λόγο αυτό ανήκει στην τρίτη γενιά δικαιωμάτων και εκφράζει το συλλογικό

συμφέρον και όχι τα επιμέρους ατομικά, τα οποία μπορεί να είναι και ανταγωνιστικά μεταξύ τους. Είναι και δικαίωμα *αλληλεγγύης*, γιατί προστατεύει ένα αγαθό λαμβάνοντας υπόψη και τη μέλλουσα ανθρωπότητα. Πρόκειται για δικαίωμα *μικτό* καθώς έχει θετικό και αρνητικό περιεχόμενο που λειτουργούν *παραπληρωματικά*. Έχει *υπερθετικό* χαρακτήρα γιατί είναι αναπόσπαστα συνδεδεμένο με την ανθρώπινη φύση, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να το καταργήσει ο εκάστοτε φορέας συνταγματικής εξουσίας, ενώ δημιουργεί ακυρότητα αναδρομικώς για όλες τις διατάξεις του θετικού δικαίου που αντίκεινται σε αυτήν.

- Ως δικαίωμα *ατομικό* έχει αρνητικό χαρακτήρα και σημαίνει α) υποχρέωση του κράτους να μην προσβάλλει άμεσα ή έμμεσα το περιβάλλον του ατόμου με δραστηριότητες ή αποφάσεις στο πλαίσιο της δημόσιας εξουσίας (τίθεται ζήτημα αντισυνταγματικότητας) και β) υποχρέωση για τη θέσπιση νομοθετικών και διοικητικών ρυθμίσεων για την προστασία του περιβάλλοντος (απορρέει ευθέως και κατ' άμεση ισχύ από το 24§1 Σ χωρίς να εξαρτάται από τη θέσπιση ειδικού νόμου) → κάθε άτομο που προσβάλλεται από μία διοικητική πράξη μπορεί να ζητήσει ένδικη προστασία στηριζόμενο απευθείας στο 24§1 Σ και να ζητήσει την ακύρωση της πράξης που έχει δυσμενείς επιπτώσεις στο περιβάλλον ή και αποζημίωση για τυχόν βλάβη (πλήρης αμυντική προστασία εφόσον πρόκειται για δικαίωμα δημοσίου δικαίου).
- Ως δικαίωμα *κοινωνικό* έχει θετικό χαρακτήρα γιατί αποτελεί αξίωση για ένα περιβάλλον υγιεινό και οικολογικά ισορροπο που σημαίνει ότι δεν αρκεί η αρνητική αποχή του κράτους, αλλά απαιτείται η λήψη θετικών μέτρων. Έχει έντονα διαδικαστικό χαρακτήρα, γιατί συνεπάγεται τη συμμετοχή των πολιτών στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων που αφορούν το περιβάλλον τους. Όπως και τα άλλα κοινωνικά δικαιώματα, μπορεί να προστατευθεί και με την αντικειμενοποίησή του, προσλαμβάνοντας τη μορφή θεσμικής εγγύησης, ώστε να διασφαλίζεται όχι μόνο το κεκτημένο δικαίωμα αλλά και η διαρκής νομική δυνατότητα διάπλασης. Ο νομοθέτης μπορεί να περιορίσει την άσκηση του δικαιώματος μόνο εφόσον ο περιορισμός έχει χαρακτήρα γενικό και αντικειμενικό, εξυπηρετεί λόγους γενικότερου συμφέροντος και προβλέπεται ρητά από τη συνταγματική διάταξη. Σε κάθε περίπτωση δεν μπορεί να καταργήσει ή να περιορίσει ουσιαστικά την προστασία του περιβάλλοντος, παρά μόνο να περιορίσει το αντικείμενο της συνταγματικής προστασίας. Η διοίκηση μόνο με εξουσιοδότηση από τυπικό νόμο κι όχι από νόμο-πλαίσιο μπορεί να θεσπίσει περιορισμούς. Η δικαστική εξουσία οφείλει να αρνηθεί να εφαρμόσει νόμο ή διοικητική πράξη αντίθετα στο 24§1 Σ, ενώ ο σχετικός έλεγχος γίνεται αυτεπαγγέλτως.

- Ως δικαίωμα πολιτικό συνεπάγεται συμμετοχή στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων και διακρίνεται σε τρία επιμέρους δικαιώματα: α) *πληροφόρησης*: ελεύθερη πρόσβαση σε δημόσια έγγραφα περιβαλλοντικής πολιτικής, αλλά και αιτιολόγηση των αποφάσεων βάσει όσων στοιχείων έχουν δοθεί στη δημοσιότητα (< Οδηγία 90/313), β) *στη λήψη των αποφάσεων*: τόσο στο στάδιο προσχεδιασμού των ρυθμίσεων κατόπιν συνεργασίας με τους αρμόδιους κρατικούς φορείς όσο και στο στάδιο διαμόρφωσης των ίδιων των ρυθμίσεων με τη συμμετοχή με συμβουλευτικές μόνο αρμοδιότητες και γ) *άσκησης ένδικων μέσων*.
- **Η τριτενέργεια του δικαιώματος στο περιβάλλον**: κύριος αποδέκτης του 24§1 είναι το κράτος και όλα τα όργανά του, αλλά και τα νηδδ, τα νπιδ δημοσίου τομέα και οι επιχειρήσεις με κύριο μέτοχο το κράτος. Η τριτενέργεια περιορίζεται στο ατομικό δικαίωμα (κοινωνικά και πολιτικά δεν έχουν) → ως αμυντικό δικαίωμα ενεργεί έναντι ιδιωτών ή τρίτων, ενώ ως κοινωνικό δικαίωμα που απαιτεί θετική προστασία και παροχές και ως πολιτικό που συνίσταται σε απαίτηση συμμετοχής στρέφεται αποκλειστικά και μόνο κατά του δημοσίου σε ευρεία έννοια. Η τριτενέργεια υπό την άμεση ή έμμεση μορφή της σημαίνει ότι τα συνταγματικώς κατοχυρωμένα ατομικά δικαιώματα προστατεύονται όχι μόνο έναντι των φορέων της δημόσιας εξουσίας αλλά και έναντι ιδιωτών, έχουν δηλαδή εφαρμογή και στις σχέσεις ιδιωτικού δικαίου. Κι αυτό διότι το προστατευόμενο έννομο αγαθό κινδυνεύει έντονα από τις ενέργειες των ιδιωτών. Η τριτενέργεια εφαρμόζεται *διορθωτικά* (όταν οι σχετικοί κανόνες του ιδιωτικού δικαίου επιφέρουν μη ικανοποιητικά αποτελέσματα λόγω της μεταβλητότητας των συνθηκών και των απαιτήσεων του περιβάλλοντος), *επικουρικά* (όταν οι κανόνες του ιδιωτικού δικαίου δεν προσφέρουν ικανοποιητική προστασία στον πολίτη) και *σχετικοποιημένα* (διαρκής στάθμιση συμφερόντων ώστε να διαπιστώνεται ποιο δικαίωμα υπερισχύει σε κάθε οριζόντια σχέση σύγκρουσης των φορέων). Η τριτενέργεια θεμελιώνεται συνταγματικά στα 2§1, 5§1, 25§3 και μέσω των διατάξεων 57 επ., 1003 επ. και 914 επ. ΑΚ. Την τριτενέργεια του 24§1 Σ στο 57 ΑΚ δέχεται και η νομολογία των πολιτικών δικαστηρίων με την έννοια ότι από το δικαίωμα ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας απορρέει το δικαίωμα χρήσης των περιβαλλοντικών αγαθών που παρεμποδίζεται όταν τα περιβαλλοντικά αγαθά είναι υποβαθμισμένα. Έτσι, η προσβολή του περιβάλλοντος, που είναι ένα από τα αγαθά που απαρτίζουν την προσωπικότητα του ατόμου, του παρέχει το δικαίωμα να ζητήσει δικαστική προστασία και να στραφεί εναντίον εκείνου από τον οποίο προέρχεται η βλάβη. Ενδεικτική η απόφαση του ΜονΠρωτΒόλου με την οποία έγινε δεκτή η λήψη ασφαλιστικών μέτρων για την προστασία της προσωπικότητας που υφίσταται διαρκή προσβολή από τη συνεχή ρυπογόνα επίδραση βιομηχανικών λυμάτων σε κοινόχρηστο πράγμα.

- **Η αρχή της πρόληψης και η πιθανολόγηση της βλάβης:** κατοχυρώνεται στο 24§1 εδ. β', 191 ΣΕΕ, στη Διακήρυξη του Ρίο και στην Ατζέντα 21. Ο συντακτικός νομοθέτης επιβάλλει στα όργανα του κράτους να προβαίνουν σε θετικές ενέργειες για τη διαφύλαξη του προστατευόμενου αγαθού με τη μορφή προληπτικών και κατασταλτικών, νομοθετικών και διοικητικών μέτρων αλλά και όσων επιδιώκονται στο πλαίσιο της δικαστικής προστασίας, η οποία για να είναι αποτελεσματική πρέπει να αρκείται στην πιθανολόγηση επέλευσης της βλάβης για τη θεμελίωση του ενεστώτος εννόμου συμφέροντος.
- **Η αρχή της προφύλαξης:** κατοχυρώνεται στο 191 ΣΕΕ και στην αρχή 15 της Διακήρυξης του Ρίο (+ Οδηγία 93/67) και προβλέπει ότι η διαχείριση των οικολογικών διακινδυνεύσεων επαφίεται στη λήψη προληπτικών μέτρων ακόμα κι αν οι κίνδυνοι μιας δραστηριότητας δεν μπορούν να θεμελιωθούν κατά τρόπο αδιαμφισβήτητο → η ταυτοποίηση των δυνητικών κινδύνων, ακόμα κι αν αυτοί είναι αβέβαιοι και αμφισβητούμενοι από επιστημονικής άποψης επαρκεί για την υιοθέτηση προληπτικών μέτρων. Κατά τη νομολογία του ΣτΕ αρκεί να υπάρχουν σοβαρές ενδείξεις για πιθανές περιβαλλοντικές βλάβες. Χαρακτηριστικές είναι οι αποφάσεις σχετικά με τη μεταφορά ρεύματος υψηλής τάσης στα νησιά των Κυκλάδων και σε κατοικημένες αστικές περιοχές και η νομολογία για τα μεταλλεία χρυσού, όπου κρίθηκε ότι κάθε κρατική παρέμβαση πρέπει να ενσωματώνει τα κριτήρια προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος ώστε να εξασφαλίζεται η αρχή της πρόληψης. Εφαρμοστέα παράλληλα είναι και η αρχή της αναλογικότητας (191§3 ΣΕΕ), ώστε τα μέτρα που θεμελιώνονται στην αρχή της προφύλαξης να είναι ιδιαίτερα αναλογικά με το επίπεδο της σκοπούμενης προστασίας, να μην εισάγουν διακρίσεις και να είναι αποτέλεσμα εξέτασης των δυνητικών πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων.
- Κύριο μέσο εφαρμογής των δύο αρχών είναι η μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων, όπου ο ακυρωτικός δικαστής εξετάζει αν αυτή έχει περιεχόμενο το οποίο α) προσδιορίζει και αξιολογεί τους κινδύνους και τις συνέπειες του έργου ή της δραστηριότητας, β) αξιολογεί αν η πραγματοποιήσή του είναι συμβατή με τις νομοθετικές και συνταγματικές διατάξεις και γ) διαπιστώνει αν το επιδιωκόμενο όφελος τελεί σε σχέση αναλογικότητας με τη βλάβη που απειλεί το φυσικό περιβάλλον.

Συνταγματική προστασία δασών και δασικών εκτάσεων

- **24§1 Σ:** “νόμος ορίζει τα σχετικά με την προστασία των δασών και γενικά των δασικών εκτάσεων” → **v. 998/79:** κρίσιμη για την έννοια του δάσους είναι η οργανική ενότητα της δασικής βλάστησης που αποτελεί τεκμήριο για τη συμβολή του δάσους στη διατήρηση της ισορροπίας και την εξυπηρέτηση της διαβίωσης του ανθρώπου (κατά τη νομολογία ΣτΕ και ΑΕΔ ≠ αντίθετος ο ΑΠ) →

σύμφωνη με ΣτΕ και ΑΕΔ η ερμηνευτική δήλωση που προστέθηκε στο 24 Σ μετά την αναθεώρηση → επιπλέον προϋποθέσεις με το **ν. 3208/03**, γεγονός που δημιουργεί προβλήματα ως προς τη συνταγματικότητα της ρύθμισης, από τη στιγμή που η ερμηνευτική δήλωση είναι απόλυτη και δεν περιέχει επιφύλαξη νόμου ούτε παραπέμπει στη δασολογία → ασύμβατες με τον κανονισμό 2152/2003 → εφαρμοστέος ο ορισμός της ερμηνευτικής δήλωσης.

- **Η υποχρέωση της Διοίκησης για την κατάρτιση δασολογίου: 24 Σ → 11-13 ν. 998/79:** διαδικασία φωτογράφησης και χαρτογράφησης των δασών και σύνταξη δασικού χάρτη που κυρώνεται από τον Υπουργό Γεωργίας → κατάρτιση και τήρηση δασολογίου στην Κεντρική Δασική Υπηρεσία. Στο 14 προβλέπεται η κίνηση ενδικοφανούς διαδικασίας με αίτηση των εχόντων έννομο συμφέρον ή αυτεπαγγέλτως από το δασάρχη για χαρακτηρισμό της περιοχής ως δασικής, καθορισμό ορίων και προσδιορισμό της κατηγορίας. Η απόφαση του δασάρχη και των οικείων επιτροπών επί του χαρακτηρισμού πρέπει να είναι ειδικά αιτιολογημένη και έχει δεσμευτικό χαρακτήρα για τους ιδιώτες και τη διοίκηση. Η υποχρέωση της διοίκησης για σύνταξη δασολογίου συνεπάγεται το χαρακτηρισμό της σχετικής αδράνειας ως παράλειψης οφειλόμενης νόμιμης ενέργειας.
- **Η προστασία των ιδιωτικών δασών:** απόλυτη υπό το Σ '75 (απαγορεύεται κάθε επέμβαση και οι ιδιοκτήτες μπορούν να προβούν μόνο σε όσες επεμβάσεις θεωρούν αναγκαίες για την προστασία και εκμετάλλευση των ιδιωτικών δασών) ≠ με απόφαση της ΟλΣτΕ αναγνωρίστηκε για πρώτη φορά η δυνατότητα κάμψης της απόλυτης προστασίας στη βάση της αρχής της στάθμισης των συμφερόντων (σημασία διαφύλαξης του δάσους αφενός και σκοπού απαλλοτρίωσης αφετέρου) → εξετάζεται κατά πόσο μπορεί ο σκοπός να επιτευχθεί χωρίς να θιγεί το δάσος → επιτρέπεται η απαλλοτρίωση μόνο εφόσον η εκπλήρωση του σκοπού της δεν μπορεί να εκπληρωθεί με άλλο τρόπο (≠ μειοψηφία υπέρ της απόλυτης προστασίας με το επιχείρημα ότι οποιαδήποτε επενέργεια απαγορεύεται εφόσον θίγεται έστω και περιορισμένα ο δασικός χαρακτήρας).
- **Η προστασία των δημόσιων δασών:** επιτρεπόμενες τυχόν επεμβάσεις στο βαθμό που δεν υπερβαίνουν το μέτρο εκείνο πέραν του οποίου θίγεται ανεπανόρθωτα η δασική μορφή μιας έκτασης κι άρα αναιρείται η συνταγματική της προστασία. Κατά αυστηρή νομολογιακή ερμηνεία, η επέμβαση α) πρέπει να προβλέπεται με ειδική ρύθμιση νόμου ή κανονιστικής πράξης που εκδίδεται βάσει ειδικής νομοθετικής εξουσιοδότησης και καθορίζει τη διαδικασία για την πραγματοποίηση κάθε επέμβασης, β) πρέπει να μην αφορά αναδασωτέα περιοχή, γ) πρέπει να συντρέχει σοβαρό δημόσιο συμφέρον (δεν αρκεί απλώς κοινωφελής σκοπός), δ) πρέπει να αποτελεί το μόνο πρόσφορο μέσο για την

ικανοποίηση μιας ζωτικής ανάγκης της εθνικής οικονομίας (απαιτείται αντίστοιχη τεκμηρίωση από τη διοίκηση) και ε) ο επιδιωκόμενος σκοπός πρέπει να ικανοποιείται με τη μικρότερη δυνατή απώλεια δασικού πλούτου.

- **Η εξομοίωση της προστασίας δημόσιων και ιδιωτικών δασών:** Με την αναθεώρηση απαγορεύθηκε πλέον γενικώς η μεταβολή του προορισμού των δασών, δημόσιων και ιδιωτικών (απόλυτη προστασία) με μοναδική εξαίρεση την περίπτωση όπου η μεταβολή επιβάλλεται από το δημόσιο συμφέρον, με την έννοια ότι η εκμετάλλευσή τους είναι ουσιώδης για την εθνική οικονομία. Όμως, σύμφωνα με τη νομολογία, δεν είναι δυνατόν να νομιμοποιηθούν εκ των υστέρων επεμβάσεις σε ιδιωτικά δάση, οι οποίες έγιναν κατόπιν απόφασης που εκδόθηκε κατά παράβαση του συνταγματικού καθεστώτος κατά το χρόνο έκδοσής τους.
- **Η αδυναμία παρεμπόμπιτος ελέγχου του δασικού χαρακτήρα:** Κατά τη νομολογία δεν υπάρχει δυνατότητα να ελεγχθούν ως προς τη νομιμότητά τους προεδρικά διατάγματα που διέφυγαν τον ευθύ ακυρωτικό έλεγχο παρεμπιπτόντως, δηλαδή με την ευκαιρία ακυρωτικής προσβολής αδειών. Η αρχή αυτή, όμως, κάμπτεται αν υπάρχει νομοθετική διάταξη ρητή και ειδική που το προβλέπει. Αλλά τέτοια διάταξη δεν υπάρχει στην περίπτωση των δασών ούτε στο Σ ούτε στο ν. 998/79.
- **Η ενδοστρεφής δίκη και η ενίσχυση της δασικής προστασίας:** ΟΛΣτΕ > η ενδοστρεφής δίκη απαγορεύεται εκτός αν αυτό επιτρέπεται νομοθετικά. Ένα διοικητικό όργανο δεν μπορεί καταρχήν να ασκήσει αίτηση ακύρωσης κατά οποιασδήποτε πράξης έχει εκδοθεί από άλλο διοικητικό όργανο. Ο κανόνας αυτός μπορεί να ανατραπεί από το νομοθέτη γιατί αυτός δεν κωλύεται από το Σ να διασπάσει την ενότητα της διοίκησης και να χορηγήσει σε διοικητικό όργανο το ένδικο βοήθημα της αίτησης ακύρωσης. Όμως, χάριν της προστασίας των δασών, η δυνατότητα ενδοστρεφούς δίκης μπορεί να συνάγεται από τη συστηματική ερμηνεία διατάξεων αν και δεν προβλέπεται ρητά. Έτσι, η απόφαση της δευτεροβάθμιας επιτροπής με την οποία τερματίζεται η ενδικοφανής διαδικασία για το χαρακτηρισμό μιας έκτασης ως δασικής υπόκειται σε αίτηση ακύρωσης, παρόλο που δεν προβλέπεται ρητά.
- **Η προστασία των κοινόχρηστων χώρων πράσινου:** υπάγονται στη συνταγματική προστασία του 24§2 Σ γιατί αποτελούν πρωταρχικό όρο για την προστασία των πόλεων και τη διαφύλαξη του οικιστικού περιβάλλοντος υπό το πρίσμα της βιωσιμότητας. Δεν υπάγονται όμως στο αυστηρώς προστατευτικό καθεστώς του Σ και μπορούν να αποχαρακτηριστούν. ΣτΕ > α) αποτελούν το απαραίτητο υποκατάστατο του φυσικού περιβάλλοντος, β) διαφέρουν από τα αστικά πάρκα/άλση, γιατί η αυξημένη συνταγματική προστασία δεν επεκτείνεται σε αυτά, γ) ισχύει ως προς αυτά η αρχή της αντιστάθμισης/ανταλλαγής που σημαίνει ότι

μια τοπική υποβάθμιση του περιβάλλοντος με τη μορφή αποχαρκτηρισμού και οικοδόμησης είναι ανεκτή αν αυτή αντισταθμίζεται από μια αντίστοιχη βελτίωση στο ίδιο οικιστικό σύνολο, αρκεί να μη μειώνεται η έκταση που καταλαμβάνουν οι χώροι πράσινου και δ) δε δέχεται ad hoc ρύθμιση των συγκρουόμενων συμφερόντων, αλλά προχωρά σε μια αφηρημένη ιεράρχηση των συνταγματικώς προστατευόμενων αγαθών.

- **Η προστασία των αναδασωτέων εκτάσεων: 117§3 Σ - 38 επ. ν. 998/79** → δάση που καταστρέφονται/αποψιλώνονται δεν αποβάλλουν το χαρακτήρα τους αλλά κηρύσσονται υποχρεωτικά αναδασωτέα και αποκλείεται να διατηρηθούν για άλλο προορισμό. Η αρμοδιότητα για την αναδάσωση και τον καθορισμό των ορίων της έκτασης ανατίθεται στο νομάρχη. Το 117§3 αποτελεί ειδική διάταξη με άμεση εφαρμογή (άρα και η διαδικασία είναι αυτοτελής) και δεν εξαρτάται από την έκδοση νόμου ούτε από τον παράνομο χαρακτήρα της καταστροφής/αποψίλωσης. Η αναδάσωση αποτελεί θεμιτό περιορισμό της ιδιοκτησίας και υπαγορεύεται από το συμφέρον της προστασίας του δασικού πλούτου της χώρας. Η κήρυξη (εντός τρίμηνης προθεσμίας, αν και δε συνιστά τύπο) είναι υποχρεωτική και δεν επαφίεται στη διακριτική ευχέρεια της διοίκησης, αρκεί μόνο η συνδρομή των εξής δύο προϋποθέσεων: α) δασικός χαρακτήρας της έκτασης (με πλήρη και αιτιολογημένη κρίση της διοίκησης και β) πραγματικό γεγονός καταστροφής/αποψίλωσης. Νεότερη νομολογία δέχεται εξαιρέσεις σημαντικών επεμβάσεων βάσει ισχυρών διοικητικών πράξεων σε μείζονες εκτάσεις (η μειοψηφία δέχεται εξαιρέσεις ανεξαρτήτως του μεγέθους της έκτασης). Τυχόν ανάκληση της απόφασης του νομάρχη για αναδάσωση προϋποθέτει την τήρηση του τύπου που απαιτείται και για την ίδια την κήρυξη, δηλαδή εισήγηση της αρμόδιας δασικής υπηρεσίας. Σε εξαιρετικές περιπτώσεις επιτρέπεται η επέμβαση σε αναδασωτέα έκταση για την εκτέλεση έργου για την εξυπηρέτηση κοινωνικής ανάγκης με ιδιαίτερη σημασία.

Η ακυρωτική περιβαλλοντική δίκη

- Η διευρυμένη ακυρωτική προστασία του περιβάλλοντος με τη μορφή της διεύρυνσης του εννόμου συμφέροντος οφείλονται καταρχήν στη φύση του προστατευόμενου αγαθού, το οποίο είναι συλλογικό, ενώ χαρακτηρίζεται και ως υπερατομικό κοινωνικό δικαίωμα.
- **Έννομο συμφέρον:** τα στοιχεία για τη θεμελίωσή του έχουν αντικειμενική υπόσταση γιατί συνδέονται με τις δυνατότητες διαπίστωσης μιας περιβαλλοντικής βλάβης, τα κριτήρια της οποίας τεκμηριώνονται συμφώνως με τα πορίσματα της επιστήμης και της τεχνολογίας. Πρέπει να είναι προσωπικό, άμεσο και ενεστώ. Τα δύο πρώτα στοιχεία επηρεάζονται έντονα από το συλλογικό χαρακτήρα του δικαιώματος, ενώ το τρίτο γίνεται δεκτό όταν η

βλάβη έχει επέλθει ή όταν απειλείται με βεβαιότητα ή θεωρείται λογικώς αναπόφευκτη στο μέλλον. Δεδομένης της φύσης του αγαθού, γίνεται δεκτό ότι αρκεί η πιθανολόγηση ως προς την επέλευση της βλάβης με την πλέον ευρεία έννοια. Η ερμηνεία αυτή είναι σύμφωνη και με την αρχή της πρόληψης, που επιβάλλει την προληπτική λήψη μέτρων (όχι μόνο διοικητικών, αλλά και στο πλαίσιο της δικαστικής προστασίας). Επίσης, είναι σύμφωνη και με την αρχή της προφύλαξης, που προβλέπει τη λήψη προστατευτικών μέτρων και όταν δεν υπάρχει πλήρης επιστημονική βεβαιότητα, αλλά αρκεί να υπάρχουν σοβαρές ενδείξεις για πιθανές περιβαλλοντικές βλάβες. Ο ευρύς κύκλος προσώπων που δικαιούται να επιδιώξει τη δικαστική προστασία των περιβαλλοντικών αγαθών οφείλεται και στη σύνδεση του αγαθού με την προστασία του δημόσιου συμφέροντος.

- **Η διεύρυνση του εννόμου συμφέροντος στα φπ:** άξονας της νομολογίας του ΣτΕ υπήρξε εξ αρχής η έννοια της “οικολογικής γειτνίασης” και η ιδιότητα του περιοίκου. Έννομο συμφέρον για την προσβολή της διοικητικής πράξης/ παράλειψης αναγνωριζόταν στο φπ που είχε μια έννομη σχέση με το χώρο όπου εκδηλωνόταν η περιβαλλοντική βλάβη. Η διεύρυνση έφτασε στο απόγειό της με τρεις αποφάσεις, όπου αναγνωρίστηκε έννομο συμφέρον σε κάτοικο του κέντρου της Αθήνας υπό την ιδιότητά του ως κατοίκου του λεκανοπεδίου για την προσβολή πράξεων που επεδίωκαν εκχέρσωση του δάσους της Πεντέλης και σε κάτοικο του Πειραιά για την εγκατάσταση του Ολυμπιακού χωριού στις Αχαρνές. Η μειοψηφούσα γνώμη θεμελιώνεται στο ότι ελλείπει ο ιδιαίτερος σύνδεσμος μεταξύ του αιτούντος και της περιοχής όπου σημειώθηκε η περιβαλλοντική βλάβη, με αποτέλεσμα να αλλοιώνεται ο βασικός δικονομικός κανόνας με υπέρμετρη διεύρυνση που πλησιάζει την αίτηση ακύρωσης προς τη λαϊκή αγωγή. Σημαντική διεύρυνση παρατηρείται και στην περίπτωση που οι αιτούντες επικαλούνται την προστασία κοινόχρηστου χώρου πράσινου ή άλσους, αλλά και των ακτών. Στις περιπτώσεις ίδιας παρανομίας γίνεται δεκτό ότι υπάρχει έννομο συμφέρον, γιατί δεν μπορεί να συναχθεί εκ των προτέρων αποδοχή της προσβαλλόμενης πράξης ούτε απεμπόληση του δικαιώματός τους να προστατεύσουν την υγεία τους. Ωστόσο, παρατηρούνται νομολογιακά και τάσεις συρρίκνωσης που εντοπίζονται α) *στις οικοδομικές άδειες:* για τη θεμελίωση εννόμου συμφέροντος απαιτείται η ιδιότητα όχι απλώς του κατοίκου της περιοχής ή του γείτονα γενικά, αλλά του ομόρου που θίγεται κατά τρόπο άμεσο και αναμφισβήτητο (κι αυτό διότι το οικιστικό περιβάλλον δεν μπορεί να θεωρηθεί συλλογικό και κοινό όπως το φυσικό), β) *στην εξέταση της συνδρομής συγκεκριμένων προϋποθέσεων:* π.χ. σε μια απόφαση κρίθηκε ότι δεν αρκεί η ιδιότητα των αιτούντων ως κατοίκων μιας περιοχής, αλλά πρέπει να προσδιορίζουν την απόσταση της κατοικίας τους από την τοποθεσία όπου πιθανολογείται η περιβαλλοντική βλάβη και να θεμελιώνουν την προσωπική

βλάβη, γ) *στο ζήτημα της απόδειξης*: ως προς την ιδιότητα του κατοίκου, του δημότη και του ιδιοκτήτη ακινήτου και δ) *στο ζήτημα της μερικότητας*: π.χ. κάτοικοι των Κυκλάδων έχουν έννομο συμφέρον μόνο στο μέτρο που η προσβαλλόμενη απόφαση αφορά τα δικά τους νησιά, δεδομένου ότι εκτός από την ιδιότητα απαιτείται και συγκεκριμένη βλάβη από την προσβαλλόμενη απόφαση.

- **Η διεύρυνση του εννόμου συμφέροντος στα νπ**: ακόμα μεγαλύτερη → αίτηση ακύρωσης μπορούν καταρχήν να ασκήσουν νπ των οποίων τα έννομα συμφέροντα θίγονται από μια διοικητική πράξη που αφορά στοιχεία του περιβάλλοντος. Όσον αφορά ενώσεις ή συλλόγους με νομική προσωπικότητα, η νομολογία δέχεται ότι αρκεί να συμπεριλαμβάνεται στους σκοπούς του καταστατικού η προστασία του περιβάλλοντος ακόμα και ως δευτερεύων σκοπός, ανεξαρτήτως του τόπου έδρας και της χωρικής σχέσης με την περιοχή όπου εκδηλώθηκε η περιβαλλοντική ζημία. Έννομο συμφέρον αναγνωρίζεται και σε ενώσεις προσώπων χωρίς νπ, αρκεί να αναγνωρίζονται αυτές από την έννομη τάξη ως φορείς δικαιωμάτων και υποχρεώσεων σε ορισμένο κύκλο σχέσεων/δραστηριοτήτων, στον οποίο εμπίπτει το αντικείμενο της προσβαλλόμενης πράξης. Εμφανίζονται και περιπτώσεις συρρίκνωσης που αφορούν κυρίως τους σκοπούς στο καταστατικό.
- **Η διεύρυνση του εννόμου συμφέροντος στους ΟΤΑ**: το βασικό κριτήριο είναι το προστατευτέο έννομο αγαθό να βρίσκεται εντός των διοικητικών ορίων του δήμου, της κοινότητας ή της αυτοδιοίκησης. Έννομο συμφέρον έχει αναγνωριστεί νομολογιακά ακόμα και σε ΟΤΑ στα όρια της ευρύτερης περιοχής δυνάμει του κριτηρίου της ευρύτερης γειτνίασης.
- **Στο ευρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο: 263 ΣΕΕ** → έννομο συμφέρον που θεμελιώνει προσφυγή ενώπιον των ευρωπαϊκών δικαστικών αρχών αναγνωρίζεται μόνο στους αποδέκτες των ατομικών αποφάσεων και στα φ/νπ που χωρίς να είναι αποδέκτες θίγονται κατά τρόπο εξατομικευμένο και μάλιστα αντίστοιχο με αυτόν των αποδεκτών. Το έννομο συμφέρον πρέπει να είναι α) *άμεσο*: να μην απαιτείται για την εφαρμογή της προσβαλλόμενης πράξης εθνικό μέτρο εφαρμογής ή έστω ακόμα και τότε το κράτος-μέλος να μη διαθέτει διακριτική ευχέρεια για την εκτέλεση της κοινοτικής απόφασης και β) *ατομικό*: η προσβαλλόμενη πράξη να θίγει τον προσφεύγοντα λόγω μιας πραγματικής κατάστασης που τον εξατομικεύει κατά τρόπο ανάλογο προς τον αποδέκτη και άρα η ευδοκίμηση της προσφυγής θα βελτιώσει τη νομική του θέση. Γι αυτό και η νομολογία του ΔΕΕ κρίνει απαράδεκτη την προσφυγή ενώσεων που έχουν σκοπό την προάσπιση συλλογικών συμφερόντων (π.χ. Απόφαση Stichting Greenpeace Council), με το επιχείρημα ότι η ιδιαιτερότητα του ενόμου αγαθού δεν μπορεί να παραμερίσει τις δικονομικές προϋποθέσεις, γιατί τότε θα

οδηγούμασταν σε λαϊκή αγωγή. Παρόλα αυτά, προτείνεται ως ενδεδειγμένη μια νομολογιακή διεύρυνση στη βάση του χωρικού σημείου της γειτνίασης προς το σημείο εκδήλωσης της περιβαλλοντικής βλάβης, με συνεκτίμηση και άλλων στοιχείων, όπως η επιδείνωση της ποιότητας ζωής των προσφευγόντων από την προσβαλλόμενη επέμβαση.

- **Η αναστολή εκτέλεσης:** μετά την άσκηση της αίτησης ακύρωσης, όποιος έχει έννομο συμφέρον μπορεί να ασκήσει με ιδιαίτερη αίτηση στο ΣτΕ την αναστολή της εκτέλεσης της διοικητικής πράξης που προσέβαλε. Η αναστολή χορηγείται όταν η εκτέλεση της πράξης δύναται να προκαλέσει ανεπανόρθωτη ή δυσχερώς επανορθώσιμη βλάβη και υπό ειδικότερες προϋποθέσεις (άμεση και συγκεκριμένη βλάβη, μη προσβολή τη δικαιώματος τρίτου, απόδειξη από τον αιτούντα ή από τα στοιχεία του φακέλου), αλλά και όταν αυτό επιβάλλει το δημόσιο συμφέρον. Η αίτηση αναστολής απορρίπτεται όταν η προσβαλλόμενη πράξη αφορά την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος. Κατόπιν τροποποίησης του άρθρου 52 του πδ 18/89, η αίτηση αναστολής γίνεται δεκτή όταν κρίνεται ότι η άμεση εκτέλεση της προσβαλλόμενης πράξης θα προκαλέσει στον αιτούντα βλάβη ανεπανόρθωτη ή δυσχερώς επανορθώσιμη σε περίπτωση ευδοκίμησης της αίτησης ακύρωσης, αλλά μπορεί να απορριφθεί αν κρίνεται ότι οι αρνητικές συνέπειες από την αποδοχή θα είναι σοβαρότερες από την ωφέλεια του αιτούντος. Όμως, αν η Επιτροπή Αναστολών εκτιμά ότι η αίτηση ακύρωσης είναι προδήλως βάσιμη, μπορεί να δεχτεί την αίτηση ακόμα και αν η βλάβη δεν είναι ανεπανόρθωτη ή δυσχερώς επανορθώσιμη, αλλά και το αντίθετο. Η Επιτροπή μπορεί εκτός από την αναστολή να διατάξει κάθε πρόσφορο μέτρο χωρίς να δεσμεύεται από τις προτάσεις των διαδίκων κατόπιν της σχετικής στάθμισης συμφερόντων.

Σύγκρουση με άλλα συνταγματικά δικαιώματα

- Η σύγκρουση δεν μπορεί να λυθεί με αναφορά σε ιεραρχική κλίμακα ισχύος ή με αφηρημένη στάθμιση των δικαιωμάτων. Η διοίκηση έχει ευθεία υποχρέωση από το 24§1 Σ να συνεκτιμά όλους τους παράγοντες που συνθέτουν το εθνικό συμφέρον, προκρίνοντας τη λύση που το εξυπηρετεί καλύτερα. Την υποχρέωση αυτήν την έχει η διοίκηση και όταν λείπει σχετική νομοθετική διάταξη. Η κρίση της συνιστά διακριτική ευχέρεια που μπορεί να ελεγχθεί από την άποψη υπέρβασης των άκρων ορίων της.
- **Σύγκρουση με την οικονομική ανάπτυξη:** επιτάσσεται ο συγκεκριασμός τους υπό το πρίσμα της αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης, που αναφέρθηκε ρητά μετά την αναθεώρηση και συνδέθηκε με την υποχρέωση λήψης προληπτικών και κατασταλτικών μέτρων.

- **ΒΙΩΣΙΜΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ:** η συμβατή, η φιλική προς το περιβάλλον ανάπτυξη που δεν εξαντλεί τους φυσικούς πόρους, αλλά τους διαφυλάσσει και για τις μέλλουσες γενιές. Διατυπώθηκε για πρώτη φορά στη Διακήρυξη των ΗΕ για το Περιβάλλον¹ (Στοκχόλμη, 1972) και επαναλήφθηκε στη Διακήρυξη των ΗΕ για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (Ρίο, 1992). Με τη Συνθήκη του Άμστερνταμ αναγορεύθηκε σε καταστατική αρχή της ΕΕ μαζί με την αρχή της ενσωμάτωσης που προβλέπει ότι όλες οι τομεακές κοινοτικές πολιτικές που έχουν επιπτώσεις στο περιβάλλον πρέπει να ενσωματώνουν την περιβαλλοντική παράμετρο για να είναι αειφόρες. Αποτυπώνεται στο 5ο και 6ο Πρόγραμμα Δράσης, στη Λευκή Βίβλο και στον Κανονισμό 722/97.

- **Νομολογία ΣτΕ για τη σύγκρουση με την οικονομική ανάπτυξη:** υιοθετεί ως μέθοδο άρσης της σύγκρουσης τη στάθμιση συμφερόντων → η διοίκηση έχει βάσει συνταγματικών διατάξεων ευθεία υποχρέωση για τη ρύθμιση θεμάτων με επιπτώσεις στο περιβάλλον την ανάγκη προστασίας του. Οφείλει να συνεκτιμά και να σταθμίζει όλους τους παράγοντες που συνθέτουν το εθνικό συμφέρον ενόψει της σπουδαιότητας του επιδιωκόμενου κάθε φορά σκοπού και να προκρίνει τη λύση που κατά τη βούληση του νομοθέτη εξυπηρετεί καλύτερα το συμφέρον αυτό. Κατά την κρατούσα άποψη δε χαρακτηρίζεται πρωτεύουσα ανάγκη σε σχέση με την οικονομική ανάπτυξη, αλλά αποτελούν αξίες ισότιμες. Κρίσιμη απόφαση είναι η **ΣτΕ 304/1993**, όπου υπήρχε σύγκρουση μεταξύ της αναπτυξιακής δραστηριότητας μιας μεγάλης ιχθυοτροφικής μονάδας, η οποία είχε αδειοθετηθεί σε μια θαλάσσια περιοχή, στην οποία δεν υπήρχαν καθορισμένες χρήσεις, και της προστασίας του περιβάλλοντος της περιοχής που επιβαρυνόταν από τη λειτουργία της μονάδας. Μέχρι τότε η νομολογία δεχόταν τη σημειακή χωροθέτηση της μονάδας με το σκεπτικό ότι, εφόσον δεν υπήρχε γενικότερος χωροταξικός σχεδιασμός, οποιαδήποτε λύση θα επέφερε οικονομική στασιμότητα της χώρας. Με τη συγκεκριμένη απόφαση επήλθε νομολογιακή στροφή και εισήχθη η αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης. Ειδικότερα, υπογράμμισε ότι η αναπτυξιακή οικονομική πολιτική -κατά συνταγματική

¹ Επισημαίνει ότι η προστασία και η βελτίωση του περιβάλλοντος αναγορεύονται σε καθήκον χάριν τόσο των παρούσων όσο και των μελλουσών γενεών. **(8)** η οικονομική ανάπτυξη συνδέεται με τη βελτίωση της ποιότητας ζωής, **(9)** τα περιβαλλοντικά ελλείμματα μπορούν να καλυφθούν με την επιτάχυνση της ανάπτυξης, **(10)** για τις αναπτυσσόμενες χώρες οι οικονομικοί παράγοντες πρέπει να λαμβάνονται εξίσου υπόψη με τις οικολογικές διεργασίες, **(11)** συνίσταται στα κράτη και τους δ.ο να λαμβάνουν τα απαραίτητα μέτρα για την εξάλειψη των οικονομικών συνεπειών που μπορεί να έχουν σε εθνικό και διεθνές επίπεδο τα μέτρα προστασίας του περιβάλλοντος, **(12)** συνίσταται η ενσωμάτωση των μέτρων προστασίας του περιβάλλοντος στο σχεδιασμό και την ανάπτυξη, **(13-14)** διακηρύσσεται ότι τα κράτη πρέπει να υιοθετήσουν μια ολοκληρωμένη και συντονισμένη αντίληψη του σχεδιασμού και της ανάπτυξής τους, ώστε αυτή να είναι συμβατή με την ανάγκη προστασίας και βελτίωσης του περιβάλλοντος προς το συμφέρον του πληθυσμού τους.

επιταγή (24§1, 106§1 Σ)- ασκείται σε συνδυασμό με τη δημόσια πολιτική προστασίας του περιβάλλοντος και με προέχουσα μέριμνα για την πρόληψη της βλάβης του περιβάλλοντος, ώστε η ανάπτυξη να είναι βιώσιμη.

- **Τα όρια ελέγχου του ακυρωτικού δικαστή:** στις αποφάσεις για την εκτροπή του Αχελώου και για τα μεταλλεία χρυσού στη Χαλκιδική κρίθηκε ότι ο δικαστής εξετάζει αν η ΜΠΕ -που αποτελεί το βασικό μέσο εφαρμογής της αρχής της πρόληψης- ανταποκρίνεται προς τις απαιτήσεις του νόμου και αν το περιεχόμενό της είναι επαρκές ώστε να παρέχεται στα αρμόδια διοικητικά όργανα η δυνατότητα να αξιολογούν τις συνέπειες του έργου και αν εκτιμούν αν η πραγματοποίησή του συμφωνεί με τη νομοθεσία, το Σ και τη ΣΕΕ. Η ευθεία αξιολόγηση των συνεπειών και η κρίση εκφεύγει του ακυρωτικού ελέγχου διότι προϋποθέτουν διαπίστωση πραγματικών καταστάσεων και ουσιαστικές εκτιμήσεις. Αυτό σημαίνει ότι παράβαση της αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης μπορεί να ελεγχθεί ευθέως από τον ακυρωτικό δικαστή μόνο αν από τα στοιχεία της δικογραφίας και βάσει διδαγμάτων της κοινής πείρας προκύπτει ότι η βλάβη είναι μη επανορθώσιμη και αντιστρατεύεται τη συνταγματική αρχή.
- **Σύγκρουση με την προστασία της ιδιοκτησίας:** ο απόλυτος χαρακτήρας της ιδιοκτησίας έχει αμβλυνθεί → κοινωνικοί περιορισμοί: 17§1,6-7 - 18§5 - 24§3-5,1. ως προς την εξουσία χρήσης και απόλαυσης, την εκμετάλλευση, την επιβάρυνση και την ελεύθερη διάθεση. Χαρακτηρίζοντας την προστασία του περιβάλλοντος μορφή δημοσίου συμφέροντος, η νομολογία έχει δείξει σαφή προτίμηση σε αυτό. Η θέσπιση περιορισμών και η μεταβολή του προορισμού μιας ιδιοκτησίας είναι δυνατή στην περίπτωση που αυτό επιβάλλεται για την επίτευξη συνταγματικών στόχων, στους οποίους ανήκει και η προστασία του περιβάλλοντος. Η επιβολή περιορισμών γεννά υποχρέωση αποζημίωσης του θιγόμενου ιδιοκτήτη κατά 17 Σ, όταν επέρχεται ουσιώδης οριστική στέρση της χρήσης κατά τον προορισμό της. Κατά πάγια νομολογία, οι περιορισμοί θεσπίζονται χάριν δημοσίου συμφέροντος, στη βάση αντικειμενικών κριτηρίων και δεν καθιστούν αδρανή την ιδιοκτησία σε σχέση με τον προορισμό της. Οι κυριότεροι περιορισμοί αφορούν: α) τη δόμηση (π.χ. θέσπιση ζωνών για την προστασία της καρέτα-καρέτα), β) την απαγόρευση κατάτμησης της γης (π.χ. Νήσος Σπετσοπούλα), γ) την *αρχή του πολεοδομικού κεκτημένου*: προβλέπει ότι ο κοινός νομοθέτης υπό τον οριακό έλεγχο του ακυρωτικού δικαστή μπορεί να τροποποιεί τις ισχύουσες πολεοδομικές ρυθμίσεις μόνο για να τις αντικαταστήσει με νεότερες που βελτιώνουν τους όρους διαβίωσης των κατοίκων (η αρχή αυτή αποτελεί συνταγματικό κριτήριο), δ) την πρόσβαση στις ακτές. Έτσι, όμως, μετακυλίνεται ένα σημαντικό κόστος για την προστασία του περιβάλλοντος σε μεμονωμένους ιδιοκτήτες σε αντίθεση με το 4§5 Σ (ισότητα πολιτών ως προς τα δημόσια βάρη) βλ. καθορισμός ΖΟΕ στον κόλπο του Λαγανά για την προστασία της καρέτα-καρέτα ≠ ιδιόκτητη νήσου Μαραθονήσι

(όπου τελικά κρίθηκε ότι οφείλεται αποζημίωση όχι κατά 17 Σ αλλά κατά 22 του ν. 1650/1986 που προϋποθέτει υποβολή αίτησης στη διοίκηση).

- **Ο θεσμός της Μεταφοράς του Συντελεστή Δόμησης:** σύμφωνα με το ΓΟΚ είναι ο αριθμός που πολλαπλασιαζόμενος με την επιφάνεια του οικοπέδου δίνει τη συνολική επιφάνεια όλων των ορόφων των κτιρίων που μπορούν να κατασκευαστούν στο οικόπεδο. Το ΣτΕ έχει κρίνει επανειλημμένα αντισυνταγματικές τις σχετικές διατάξεις με εξαίρεση την εφαρμογή της ΜΣΔ στις περιπτώσεις προστασίας του πολιτιστικού περιβάλλοντος. Στο πλαίσιο αυτό διαπλάστηκε μία νέα νομολογιακή αρχή, *η αρχή της αντιστάθμισης/ αντικατάστασης*, κατά την οποία μία ρύθμιση που θίγει το περιβάλλον διότι αυξάνει την επιβάρυνση σε δόμηση της περιοχής είναι συνταγματικά ανεκτή αν συγχρόνως συνεπάγεται μείωση της δομήσιμης επιφάνειας σε μια άλλη περιοχή. Η αρχή αυτή συνοδεύεται και από άλλες αρχές που προβλέπουν ότι α) η ΜΣΔ είναι συνταγματική μόνο αν πραγματοποιείται σε περιοχή που έχει οριστεί ειδικά για αυτό το σκοπό, όπως οι ζώνες αγοράς συντελεστών, β) οι ΖΑΣ πρέπει να καθορίζονται με αντικειμενικά κριτήρια και γ) δεν πρέπει να διαταράσσεται ο χωροταξικός σχεδιασμός και η ορθολογική διάταξη των οικισμών. Το ΣτΕ έχει κρίνει τη ΜΣΔ καθ' ολοκληρία αντισυνταγματικό θεσμό γιατί έχει από τη φύση της δυσμενείς συνέπειες στο οικιστικό περιβάλλον και πρέπει να θεσπιστούν αμιγώς πολεοδομικά κριτήρια για την οριοθέτηση του πεδίου εφαρμογής της. ΤΕΛΙΚΑ: Η ΜΣΔ θεωρείται συνταγματικά ανεκτή μέθοδος αποζημίωσης κατά 24§6 για τους ιδιοκτήτες που στερούνται παντελώς ή περιορίζονται ουσιαστικά τα ιδιοκτησιακά τους δικαιώματα χάριν της προστασίας του πολιτιστικού περιβάλλοντος. Εφαρμόζεται χωρίς να νοθεύεται η πολεοδομική σχεδίαση μόνο αν πραγματοποιείται στην ίδια περιοχή (λειτουργεί ως αντιστάθμιση). Είναι δυνατή ως μέθοδος αποζημίωσης και κατά 22§1 ν. 1650/1986 και στην περίπτωση λήψης περιοριστικών μέτρων χάριν της προστασίας του περιβάλλοντος, όταν από την ένταση, την έκταση και τη χρονική διάρκεια των μέτρων ο ιδιοκτήτης στερείται την κατά τον προορισμό της χρήση της ιδιοκτησίας του.

N. 1650/1986 “Για την προστασία του περιβάλλοντος”

- νόμος-πλαίσιο γιατί περιλαμβάνει μεγάλο αριθμό εξουσιοδοτήσεων για την έκδοση πδ και ΥΑ για την εφαρμογή του.
- **Οι Μελέτες Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων (ΜΠΕ):** εκδίδονται στο πλαίσιο της διαδικασίας έγκρισης περιβαλλοντικών όρων σε συμμόρφωση με τις αρχές της πρόληψης και της προφύλαξης. Τα δημόσια και ιδιωτικά έργα και οι δραστηριότητες κατατάσσονται στις εξής κατηγορίες με κριτήριο το είδος και

το μέγεθος του έργου, το είδος και την ποσότητα των ρύπων, τη δυνατότητα πρόληψης και τον κίνδυνο σοβαρού ατυχήματος. Μετά το **v. 4014/2011**:

- Κατηγορία Α:
 - Υποκατηγορία Α1: έργα και δραστηριότητες που λόγω της φύσης τους είναι πιθανό να προκαλέσουν σοβαρές επιπτώσεις στο περιβάλλον
 - Υποκατηγορία Α2: έργα και δραστηριότητες που, χωρίς να ενέχουν ιδιαίτερη επικινδυνότητα για το περιβάλλον, πρέπει να υποβάλλονται σε όρους και περιορισμούς χάριν της περιβαλλοντικής προστασίας
- Κατηγορία Β: έργα και δραστηριότητες που προκαλούν μικρές επιπτώσεις στο περιβάλλον
- **Η διαδικασία έγκρισης περιβαλλοντικών όρων**: μέχρι το **v. 3010/2002** προέγκριση χωροθέτησης → δεν προβλέπεται ως στάδιο από την κοινοτική νομοθεσία. Πρόκειται για μία σημειακή χωροθέτηση των έργων και των δραστηριοτήτων σε ατομική για το καθένα βάση. Ο ενδιαφερόμενος υποβάλλει αίτηση στην αρμόδια κεντρική/περιφερειακή υπηρεσία χωροταξίας του ΥΠΕΧΩΔΕ μαζί με τοπογραφικό διάγραμμα, φωτογραφίες και συμπληρωμένο ερωτηματολόγιο. Ο Υπουργός καλείται να διατυπώσει απόψεις εντός 20 ημερών και η σχετική απόφαση (διοικητική πράξη) εκδίδεται εντός 60 ημερών. Προέγκριση δεν απαιτείται στις βιομηχανικές περιοχές και στις περιπτώσεις που η χωροθέτηση προβλέπεται από εγκεκριμένο σχέδιο (με το οποίο η θέση του έργου καθορίζεται με τρόπο οριστικό και δεσμευτικό για τη διοίκηση) ή από τις περιοχές οργανωμένης ανάπτυξης παραγωγικών δραστηριοτήτων (24 ν. 1650/1986). Νομολογιακά γίνεται δεκτό ότι δεν απαιτείται κατ' εξαίρεση προέγκριση όταν λόγω της φύσης του έργου δεν καταλείπεται ευχέρεια επιλογής της θέσης όπου πρόκειται να εκτελεσθεί το έργο. Οι διατάξεις αυτές κρίθηκαν αντισυνταγματικές και η προέγκριση αντικαταστάθηκε από τη διαδικασία προκαταρκτικής περιβαλλοντικής εκτίμησης και αξιολόγησης (1) του προτεινόμενου έργου (ν. 3010/2002). Η διαδικασία έχει ως εξής: υποβολή αίτησης μαζί με Προμελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων → αξιολόγηση της ΠΠΕ από την αρμόδια για την έγκριση των περιβαλλοντικών όρων αρχή → προκαταρκτική έγκριση του έργου α) αν εκδοθεί θετική γνωμοδότηση (δεν έχει εκτελεστό χαρακτήρα) → δημοσιοποιείται και ο ενδιαφερόμενος καλείται να υποβάλει ΜΠΕ ≠ β) αν εκδοθεί αρνητική απόφαση (εκτελεστή πράξη) → γνωστοποιείται στον ενδιαφερόμενο ότι δεν είναι δυνατή η πραγματοποίηση του έργου.
- ΜΠΕ και έγκριση περιβαλλοντικών όρων (2): εφόσον έχει λάβει θετική γνωμοδότηση → υποβάλλεται από τον ενδιαφερόμενο (πρόκειται για επιστημονική μελέτη και όχι διοικητική πράξη) → δημοσιεύεται → διαβιβάζεται

από την αρμόδια υπηρεσία στο Νομαρχιακό Συμβούλιο (μαζί με τη θετική γνωμοδότηση) → γνωμοδότηση από το κοινό, τους φορείς εκπροσώπησης και το ΝΣ → απόφαση Νομάρχη/αρμόδιων Υπουργών για την έγκριση των περιβαλλοντικών όρων εντός 90 ημερών από την αίτηση (διοικητική εκτελεστή πράξη με την οποία τερματίζεται η διαδικασία και είναι δεκτική αίτησης ακύρωσης)

- Μετά το ν. 4014/2011 και την κατηγοριοποίηση των έργων, προκύπτουν τα εξής:
 - Κατηγορία Α: απαιτείται η διεξαγωγή ΜΠΕ, ώστε να επιβληθούν ειδικοί όροι και περιορισμοί για την προστασία του περιβάλλοντος
 - Κατηγορία Β: δεν απαιτείται η εκπόνηση ΜΠΕ, αλλά τα έργα υπόκεινται σε Πρότυπες Περιβαλλοντικές Δεσμεύσεις που αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα των απαιτούμενων αδειών
 - Για την πραγματοποίηση νέων έργων και τη μετεγκατάσταση υφιστάμενων έργων της κατηγορίας Α απαιτείται διαδικασία περιβαλλοντικής αδειοδότησης με τη διεξαγωγή ΜΠΕ και την έκδοση ΕΠΟ, αφού προηγηθεί η υποβολή φακέλου Προκαταρκτικού Προσδιορισμού Περιβαλλοντικών Απαιτήσεων και σχετική γνωμοδότηση. Η ΕΠΟ αναρτάται υποχρεωτικά και επί ποινή ακυρότητας εντός μηνός από την έκδοσή της στον ειδικό ιστότοπο και αντιστοιχεί σε δημοσίευση, ώστε να τεκμαίρεται πλήρης γνώση και άρα έναρξη προθεσμίας για την άσκηση ένδικων βοηθημάτων.
- Η πράξη έγκρισης περιβαλλοντικών όρων είναι ατομική διοικητική πράξη, ενώ η απόφαση της προέγκρισης χωροθέτησης και η απόφαση έγκρισης περιβαλλοντικών όρων είναι εκτελεστές διοικητικές πράξεις που συγκροτούν σύνθεση διοικητική ενέργεια. Η σύνθεση διοικητική ενέργεια ολοκληρώνεται με την απόφαση έγκρισης περιβαλλοντικών όρων, η οποία αποτελεί προϋπόθεση για την έγκυρη έκδοση της απαιτούμενης διοικητικής άδειας. Στην τελική πράξη έγκρισης περιβαλλοντικών όρων ενσωματώνεται η απόφαση προέγκρισης χωροθέτησης, η οποία χάνει έτσι την εκτελεστότητά της και ελέγχεται πλέον μόνο με την προσβολή της τελικής πράξης. Πλέον, όμως, η προέγκριση έχει αντικατασταθεί από την Προκατακτική Περιβαλλοντική Εκτίμηση και Αξιολόγηση, η οποία όταν είναι θετική αποτελεί γνωμοδότηση και όταν είναι αρνητική αποτελεί απόφαση, δηλαδή εκτελεστή πράξη. Και στις δύο περιπτώσεις ενσωματώνεται στην εκτελεστή πράξη της έγκρισης, με τη διαφορά ότι στη θετική ΠΠΕΑ ο θιγόμενος πρέπει να αναμείνει την έκδοση της τελικής πράξης (της έγκρισης δηλαδή) για να επιδιώξει δικαστική προστασία.
- **Συνολική/Συνθετική ΜΠΕ:** το ζήτημα προέκυψε για πρώτη φορά στην υπόθεση της εκτροπής του Αχελώου, όπου κρίθηκε ότι δεν αρκεί η σύνταξη ΜΠΕ για καθένα από τα επιμέρους έργα αλλά απαιτείται η σύνταξη συνολικής ΜΠΕ,

ώστε να διαγνωστούν σε όλη τους την έκταση οι περιβαλλοντικές συνέπειες του έργου και να κριθεί αν είναι επιτρεπτή η εκτέλεσή του.

- **Κρίσιμος χρόνος υποβολής της ΜΠΕ:** πριν την έναρξη πραγματοποίησης του έργου (δηλαδή πριν από κάθε προπαρασκευαστική πράξη, όχι μόνο υλική αλλά και διοικητική)
- **Περιεχόμενο ΜΠΕ:** ελέγχεται από τον ακυρωτικό δικαστή ως προς α) αν συμφωνεί με το νόμο, β) αν το περιεχόμενο είναι επαρκές ώστε να παρέχει δυνατότητα εκτίμησης των κινδύνων από τα διοικητικά όργανα, γ) αν συμμετείχαν για την κατάρτιση επιστήμονες της απαιτούμενης ειδικότητας, δ) αν υπάρχει επαρκής αιτιολόγηση της αναγκαιότητας κατασκευής του έργου και ε) τυχόν πλάνη περί τα πράγματα ≠ η ευθεία αξιολόγηση από το δικαστή των συνεπειών και η κρίση αν αντίκειται στην αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης εκφεύγει του ακυρωτικού ελέγχου γιατί προϋποθέτουν ουσιαστική εκτίμηση. Οι ΜΠΕ πρέπει να εξετάζουν και εναλλακτικές λύσεις και να προβαίνουν σε συγκριτική αξιολόγηση με επαρκή αιτιολογία.
- **Δημοσιοποίηση ΜΠΕ:** Σε πρώτο στάδιο δημοσιοποιείται η ίδια η ΜΠΕ με τοιχοκόλληση στον πίνακα του νομαρχιακού καταστήματος και ανακοίνωση στον τύπο (ουσιώδης τύπος, αλλιώς ακυρωτέα). Σε δεύτερο στάδιο δημοσιοποιείται η πράξη έγκρισης περιβαλλοντικών όρων στον πίνακα και στον τύπο (δεν αποτελεί συστατικό τύπο, απλώς γνωστοποίηση, και δεν επηρεάζει τη νομιμότητα της διαδικασίας)
- **Αρμοδιότητα για την έγκριση περιβαλλοντικών όρων:** με ΚΥΑ ΥΠΕΧΩΔΕ και συναρμόδιος υπουργός που προσδιορίζεται όχι πλέον από τις συνέπειες του έργου στο φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον, αλλά από τη φύση του έργου. Με το ν. 4014/11 συστάθηκε διεύθυνση περιβαλλοντικής αδειοδότησης στο ΥΠΕΚΑ με αρμοδιότητα μεταξύ άλλων και την εισήγηση για έγκριση περιβαλλοντικών μελετών της κατηγορίας Α1 και για τις Στρατηγικές Μελέτες Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων.
- **Κύρωση περιβαλλοντικών όρων με νόμο:** το ζήτημα ανέκυψε για μεγάλα δημόσια έργα αφού είχε εκδοθεί η ατομική πράξη έγκρισης και είχε ασκηθεί κατ' αυτής αίτηση ακύρωσης εκκρεμούσα στο ΣτΕ. Στις περιπτώσεις αυτές και για να μην ακυρωθούν έργα μείζονος σημασίας για το γενικό συμφέρον και την εθνική οικονομία, το δικαστήριο δέχθηκε ότι είναι δυνατή κύρωση των επίμαχων διοικητικών πράξεων με νόμο για το μέλλον (π.χ. περίπτωση ζεύξης Ρίου-Αντιρρίου → κατά την πλειοψηφία η δυνατότητα συνέχισης της δίκης παραμένει ακέραια αν οι αιτούντες αποδείξουν έννομο συμφέρον ≠ αντίθετη η μειοψηφία που έκρινε αντισυνταγματική τη νομοθετική κύρωση της έγκρισης όσο εκκρεμεί αίτηση ακύρωσης). Η κοινοτική οδηγία περί ΜΠΕ προβλέπει τη

δυνατότητα να εγκριθούν οι περιβαλλοντικοί όροι έργων με σημαντικές επιπτώσεις στο περιβάλλον με ειδική νομοθετική πράξη, αλλά δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι η ρύθμιση καταλαμβάνει και τις περιπτώσεις που έχει ακολουθηθεί ήδη η διοικητική διαδικασία και έχουν προσβληθεί δικαστικά. Ως προς τη θέσπιση χωροταξικών και περιβαλλοντικών ρυθμίσεων με νόμο, γίνεται δεκτό ότι δεν αποκλείεται η θέσπιση με τυπικό νόμο, αρκεί να μη θίγονται ατομικά δικαιώματα και να μην παραβιάζονται συνταγματικές διατάξεις και αρχές.

- **Στρατηγική ΜΠΕ:** Οδηγία 2001/41/ΕΚ που ενσωματώθηκε με ΚΥΑ/06 → σκοπός είναι η ενσωμάτωση της περιβαλλοντικής διάστασης πριν την υιοθέτηση σχεδίων και προγραμμάτων με τη θέσπιση των αναγκαίων μέτρων για την αξιολόγηση των συνεπειών υπό το φως της αειφόρου ανάπτυξης. Σε ΣΜΠΕ υπόκεινται σχέδια και προγράμματα εθνικού ή τοπικού χαρακτήρα με σημαντικές επιπτώσεις στο περιβάλλον. Ορισμένα έργα υπόκεινται και σε διαδικασία περιβαλλοντικού προελέγχου. Μεγάλη σημασία αποδίδεται στη διαβούλευση με τις δημόσιες αρχές και το ενδιαφερόμενο κοινό.

Περιβαλλοντική πληροφόρηση

- Θεμελιώνεται στο συλλογικό χαρακτήρα του δικαιώματος στο περιβάλλον.
- Είναι άμεσα συνδεδεμένη με την αρχή της πρόληψης.
- Καλύπτει την παθητική πληροφόρηση (παροχή πληροφοριών και δημοσιοποίηση των αποφάσεων από τη διοίκηση χωρίς να προηγηθεί ενέργεια εκ μέρους των ενδιαφερομένων) και την ενεργητική (μετά από αίτηση των ενδιαφερομένων).
- Κατοχυρώνεται στο 10§3 Σ, στην αρχή του κράτους δικαίου (αρχή της φανεράς δράσης των διοικητικών οργάνων), ΚΔΔιαδ (αρχή της διαφάνειας → δικαίωμα πολιτών να λαμβάνουν γνώση των διοικητικών εγγράφων -εκτελεστών πράξεων- κατόπιν αίτησης χωρίς ειδικότερο έννομο συμφέρον ≠ για την πρόσβαση σε ιδιωτικά έγγραφα και μόνο για όσα σχετίζονται με την υπόθεση του αιτούντος απαιτείται έννομο συμφέρον // υπάρχουν περιορισμοί α) απόλυτοι για την προστασία της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής τρίτων προσώπων και του ειδικού απορρήτου και β) σχετικοί για έγγραφα συζητήσεων υπουργικού συμβουλίου ή όταν υπάρχει κίνδυνος να δυσχερανθεί ουσιωδώς η έρευνα των αρχών)
- Με την ΚΥΑ/1990 ΥΠΕΧΩΔΕ-ΥΠΕΘΝΟικ ρυθμίζονται τα ζητήματα δημοσιοποίησης των ΜΠΕ (βλ. Παραπάνω), ενώ σημαντική είναι και η Οδηγία 90/313/ΕΟΚ σχετικά με την ελεύθερη πληροφόρηση για θέματα περιβάλλοντος. Κατά το ΣτΕ η Οδηγία έχει άμεσο αποτέλεσμα και άρα η υποχρέωση των

δημόσιων αρχών να επιτρέπουν την ελεύθερη πληροφόρηση δε συναρτάται με προϋποθέσεις υποκείμενες στην εκτίμηση των κρατών-μελών. Η Οδηγία αντικαταστάθηκε από την 2003/4/EK, η οποία δίνει έμφαση στη δυνατότητα παροχής δικαστικής προστασίας, καθιερώνοντας δυνατότητα προσφυγής για επανεξέταση πράξεων/παραλείψεων της οικείας δημόσιας αρχής. Το δικαίωμα πληροφόρησης κατοχυρώνεται και στην αρχή 10 της Διακήρυξης του Ρίο και στη Συνθήκη του Άαρχους, όπου για πρώτη φορά αναγνωρίστηκε θεσμικά και ο ρόλος των σχετικών οργανώσεων.

Δίκαιο Περιβάλλοντος (Ιδιωτικό)

Κοινά και κοινόχρηστα πράγματα

- **Κοινά:** νομολογία και θεωρία θεωρούν ως κοινά σε όλους μόνο τον ατμοσφαιρικό αέρα και τη θάλασσα, αλλά, δεδομένου ότι αποφασιστικό κριτήριο στο δίκαιο περιβάλλοντος είναι το κατά πόσο το πράγμα είναι απαραίτητο για την υγιή διαβίωση του ανθρώπου στο ζωτικό του χώρο, επιβάλλεται να ενταχθούν και η άγρια πανίδα και χλωρίδα, η ηλιακή ενέργεια, ο ήχος, η θερμότητα, το ψύχος, τα μαγνητικά κύματα και κάθε φαινόμενο ή ενέργεια, η χρήση του οποίου είναι αποδεδειγμένα απαραίτητη για τη διαβίωση του ανθρώπου.
- **Κοινόχρηστα:** ενδεικτική απαρίθμηση στην **967 ΑΚ** → (α) δημόσια ύδατα: νερά που τρέχουν ελεύθερα και αδιάκοπα, μεγάλες φυσικές λίμνες, πλεύσιμες διώρυγες, υγρότοποι που οριοθετούνται από τη γραμμή του αιγιαλού, (β) αιγιαλοί (δυνατή η διαπλάτυνση κατά παραλία 20μ), λιμένες, όρμοι, (γ) οδοί: κάθε είδους δρόμος αρκεί να χρησιμεύει για την εξυπηρέτηση του κοινού (και ιδιωτικές οδοί αρκεί να εξυπηρετούν όχι μόνο περισσότερους ιδιοκτήτες παρόδων ακινήτων αλλά και οποιονδήποτε τρίτο) και (δ) κήποι, άλση, δάση (τα ιδιωτικά είναι οιονεί κοινόχρηστα λόγω των συνταγματικών περιορισμών). Η απαρίθμηση είναι ενδεικτική, που σημαίνει ότι μπορούν να νόμο ή με την ιδιωτική βούληση να περιληφθούν και άλλα πράγματα εφόσον 1) εξυπηρετούν το δημόσιο συμφέρον, 2) έχουν σημασία για την κοινή ωφέλεια και 3) μπορούν να χρησιμοποιηθούν όχι από απερίοριστο, αλλά από ευρύτερο αόριστο αριθμό προσώπων.
- **Κτήση ιδιότητας κοινόχρηστου:** α) με πράξη της αρμόδιας διοικητικής αρχής που εντάσσει το πράγμα στους κοινόχρηστους χώρους που προβλέπονται στο ρυμοδοτικό σχέδιο (αν ανήκει κατά κυριότητα σε ιδιώτη ή στην ιδιωτική περιουσία του δημοσίου πρέπει να κηρυχθεί αναγκαστική απαλλοτρίωση και να καταβληθεί αποζημίωση βάσει 17§2 Σ)², β) με νομότυπη δικαιοπραξία του ιδιοκτήτη, γ) με την ένσταση κατάχρησης δικαιώματος όταν ο ιδιοκτήτης αποκλείει την κοινή χρήση μετά από την επί μακρόν άφεση του πράγματος ≠ δε συνεπάγεται απώλεια κυριότητας γιατί αυτή απαιτεί συμβολαιογραφική δήλωση παραίτησης και μεταγραφή.

² ΣΤΕ + ΑΠ > η καθιέρωση ιδιωτικών δρόμων, πλατειών και λοιπών χώρων κοινής χρήσης που ανήκουν σε ιδιώτες ως κοινόχρηστων και η ex lege μεταβίβαση της κυριότητάς τους στο δήμο είναι επιτρεπτή μόνο αν η κοινοχρησία είναι αποτέλεσμα ρητής ή συναγόμενης από τη συμπεριφορά βούλησης του ιδιοκτήτη ή προκύπτει από πραγματική κατάσταση που διατηρήθηκε επί μακρό χρόνο με την ανοχή του ιδιοκτήτη.

- **Απώλεια ιδιότητας κοινόχρηστου: 970 ΑΚ** → από την παύση του προορισμού του πράγματος για κοινή χρήση α) με την καταστροφή/εξαφάνισή του (≠ υποχρεωτική αναδάσωση), β) με αποχαρακτηρισμό με νόμο ή διοικητική πράξη (≠ ακυρωτέες ως αντισυνταγματικές οι διοικητικές πράξεις που συνεπάγονται μείωση των κοινόχρηστων χώρων και χειροτέρευση των όρων διαβίωσης), γ) με δικαιοπραξία, παραγραφή, χρησικτησία ή μακροχρόνια μη χρήση του κοινόχρηστου σύμφωνα με τον προορισμό του.
- **Κυριότητα και χρήση:** γεννάται σχέση δημοσίου δικαίου → εξουσία διοίκησης να παρεμβαίνει ρυθμιστικά στη διαχείριση του πράγματος με σκοπό την ομαλή, ανεμπόδιστη και σύμφωνη με τον προορισμό του πράγματος χρήση, αλλά και σχέση ιδιωτικού δικαίου → εξουσία χρήσης σύμφωνης με τον προορισμό. Η εξουσία χρήσης δεν περιορίζεται στη φυσική και υλική επενέργεια, αλλά περιλαμβάνει ένα σύνολο λειτουργιών στο πλαίσιο της κοινής ωφέλειας. Σε αντίθεση με τα κοινά, είναι επιδεκτικά εξουσίασης και μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο κυριότητας. Κατά συσταλτική ερμηνεία της **968 ΑΚ**, πρόκειται για πράγματα περιορισμένης συναλλαγής, με την έννοια ότι απαγορεύεται κάθε διάθεσή τους στο μέτρο που αυτή αποκλείει ή περιορίζει υπέρμετρα την κοινή χρήση. Η **968 ΑΚ** εισάγει μαχητό τεκμήριο υπέρ της κυριότητας του δημοσίου αλλά περιλαμβάνει και επιφύλαξη νόμου για ιδιαίτερα ιδιοκτησιακά καθεστώτα με νόμο. Κατά την **970 ΑΚ**, μπορούν με ειδικό νόμο ή διοικητική πράξη να παρασχεθούν ιδιαίτερα ιδιωτικά δικαιώματα σε πράγματα κοινής χρήσης μόνο εφόσον εξυπηρετείται ή έστω δεν αναιρείται η κοινή χρήση. Σε κάθε περίπτωση τα κρατικά όργανα οφείλουν βάσει **25§1 Σ** να διασφαλίζουν την ακώλυτη άσκηση των δικαιωμάτων του ανθρώπου με κάθε πρόσφορο μέσο. Η θέσπιση διατάξεων που επιτρέπουν τον περιορισμό της κοινής χρήσης είναι συνταγματική μόνο αν εξυπηρετεί υπέρτερο δημόσιο συμφέρον, αλλά επιβάλλεται στάθμιση υπό το φως και της βιώσιμης ανάπτυξης.

Ζωτικός χώρος και προσωπικότητα

- Προϋποθέσεις εφαρμογής **ΑΚ 57:**

A. **Προσβολή δικαιώματος χρήσης του ζωτικού χώρου** → όταν διαταράσσεται από τρίτους στοιχείο του ζωτικού χώρου κατά τέτοιο τρόπο, ώστε είτε να αλλοιώνεται ή να καταργείται η κοινή ωφέλεια που πηγάζει από τη χρήση του πράγματος είτε να καθίσταται αδύνατη η χρήση του στοιχείου αυτού ή άλλου συνδεδεμένου με αυτό. Η προσβολή μπορεί να στρέφεται είτε κατά του κοινωφελούς χαρακτήρα του πράγματος είτε κατά της δυνατότητας άσκησης του δικαιώματος χρήσης.

B. Παράνομη προσβολή προσωπικότητας → η έννοια του παρανόμου δεν είναι ταυτόσημη με της 914, γιατί η 57 ΑΚ καθιερώνει ένα απόλυτο δικαίωμα με αποτέλεσμα κάθε προσβολή μιας από τις ειδικότερες εκφάνσεις της προσωπικότητας να είναι άνευ ετέρου παράνομη. Αποκλείεται μόνο αν συντρέχει λόγος που αίρει τον παράνομο χαρακτήρα (άμυνα, συναίνεση κτλ). Το παράνομο δεν αίρεται ούτε με διοικητική πράξη που παραχωρεί ιδιαίτερο δικαίωμα σε κοινόχρηστο (970 ΑΚ), εκτός αν η επέμβαση στο ζωτικό χώρο δεν παρεμποδίζει την κοινή χρήση. Το παράνομο δεν αίρεται ούτε με άδεια της αρχής.

- Ένδικη προστασία:

1. Αξίωση άρσης της προσβολής → συνίσταται στον παραμερισμό των συνεπειών της προσβολής και την επαναφορά της κοινοχρησίας και της κοινής ωφέλειας στην προηγούμενη κατάσταση. Προϋποθέσεις: α) η προσβολή να μην έχει παύσει κατά την έγερση της αγωγής ή έστω να υπάρχει πηγή ενδεχόμενων προσβολών του ζωτικού χώρου και β) η προσβολή να μην επέφερε την ολική κατάργηση της ωφέλειας ή της δυνατότητας χρήσης. Είναι δυνατή η συνύπαρξη και κατά ΑΚ 1108 αν ο προσβληθείς είναι κύριος.
2. Αξίωση παράλειψης της προσβολής στο μέλλον → συνίσταται στην αποτροπή νέων προσβολών στο μέλλον. Παρέχεται ακόμα κι αν δεν πραγματοποιήθηκε η προσβολή αλλά υπάρχουν βάσιμες απειλές για την επέλευσή της ακόμα και αν οι σχετικές ενέργειες πρόκειται να πραγματοποιηθούν με άδεια της αρχής. Το παραδεκτό της προληπτικής αγωγής γεννά ειδική ενοχή του εναγομένου να παραλείψει την απειλούμενη προσβολή με απειλή χρηματικής ποινής και κράτησης κατά 947 ΚΠολΔ.
3. Αξίωση για αποζημίωση → συνίσταται σε αποκατάσταση της περιουσιακής ζημίας. Πρέπει να συντρέχουν και οι λοιπές προϋποθέσεις της αδικοπραξίας (άρα και υπαιτιότητα εκτός από τις περιπτώσεις του 925 ΑΚ και του 29 του ν. 1650/1986)
4. Αξίωση ικανοποίησης ηθικής βλάβης (59 ΑΚ) → κατά την ορθότερη άποψη δεν προϋποθέτει την ύπαρξη υπαιτιότητας. Η φράση “υπαίτιος της προσβολής” δηλώνει απλά τον υπεύθυνο της παράνομης πράξης. Ως αδικοπραξία κατά την έννοια της 932 ΑΚ δε νοείται μόνο αυτή που πληροί τις προϋποθέσεις της 914 ΑΚ αλλά και η απλώς παράνομη πράξη, εφόσον θεμελιώνει κατά το νόμο υποχρέωση αποζημίωσης. Κριτήριο για την επιδίκαση χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης είναι το είδος και η έκταση της προσβολής και όχι η υπαιτιότητα. Σε περίπτωση συρροής ΑΚ

57 και ΑΚ 914 το δικαστήριο “δύναται” (υποχρέωση και όχι διακριτική ευχέρεια κατά την ορθότερη άποψη) να επιδικάσει εύλογη ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης σε περιπτώσεις όπως προσβολή υγείας, τιμής, στέρησης της ελευθερίας, προσβολής του δικαιώματος χρήσης των κοινόχρηστων³.

- **Δικαιοδοσία:** α) τακτικά διοικητικά, (1) όταν η προσβολή προέρχεται από διοικητικές ενέργειες και επιδιώκεται αποζημίωση βάσει 105-106 ΕισΝΑΚ, (2) όταν αμφισβητεί τη νομιμότητα διοικητικής πράξης επί κοινόχρηστων με προσφυγή, β) ΣτΕ, όταν αμφισβητεί τη νομιμότητα διοικητικής πράξης επί κοινόχρηστων με αίτηση ακύρωσης, γ) πολιτικά, όταν αντικείμενο της δίκης είναι η προσβολή της προσωπικότητας. Απαιτείται έννομο συμφέρον, για το οποίο γίνεται δεκτό ότι ο αιτών πρέπει να βρίσκεται σε τοπική σχέση με το βλαπτόμενο περιβαλλοντικό αγαθό, ώστε να μην οδηγηθούμε σε *actio popularis*. Αρμόδιο το ΠολΠρωτ (ασφαλιστικά μέτρα → ΜονΠρωτ) εκτός περιπτώσεων παρεμπόδισης χρήσης οδού (εξαιρετική αρμοδιότητα Ειρηνοδικείου).
- **Νομολογία:**
 - **ΜονΠρωτΚορ 301/1992:** η προσωπικότητα επεκτείνεται σε όλα τα αγαθά που συνδέονται αναπόσπαστα με την ουσία του ανθρώπου, ενώ η υγεία και η ζωή του εξαρτώνται άμεσα από το περιβάλλον και επηρεάζονται από βλαπτικές επιδράσεις.
 - **ΜονΠρωτΝαξ 58/1989:** παρέχει για πρώτη φορά δικαστική προστασία με ασφαλιστικά μέτρα στο πλαίσιο της πολιτικής δίκης του δικαιώματος χρήσης αέρα και φωτός και απόλαυσης ενός βιώσιμου οικιστικού περιβάλλοντος ως στοιχείων του ζωτικού χώρου. Σχετικά με το οικιστικό περιβάλλον η μειοψηφία του ΑΠ (7/1992) διατύπωσε για πρώτη φορά σκέψη σχετικά με έμμεση τριτενέργεια του 24 Σ σε διαφορές ιδιωτικού δικαίου ως προς τα δικαιώματα οροφοκτητών σε ακάλυπτο χώρο οικοδομής.
 - Αρχαιότητες: κατά την κρατούσα άποψη πρόκειται για κοινόχρηστα πράγματα και η προσβολή τους συνιστά προσβολή του δικαιώματος στην προσωπικότητα. Υπόθεση “Ζαγάνι”: παρά τον ισχυρισμό των αιτούντων για υποβάθμιση του λόφου με συνέπεια την ολοσχερή καταστροφή των αρχαιοτήτων, το δικαστήριο απέρριψε την αίτηση με το επιχείρημα ότι η προσβολή δεν ήταν παράνομη αφού είχαν τεθεί όροι για την προστασία των αρχαιοτήτων με αποφάσεις του ΥπΠολ.

³ Δικαιολογητική βάση: παλαιότερα θεωρίες σχετικά με την ικανοποίηση του αισθήματος του δικαίου, την εξισορροπητική λειτουργία, τη χρηματοποίηση του παραπτώματος. Ορθότερη η αναλογική ερμηνεία της αρχής της αποκατάστασης της προτέρας κατάστασης.

Γειτονικό δίκαιο και ζωτικός χώρος

- **1003 ΑΚ** → καθιερώνει νόμιμο περιορισμό της ιδιοκτησίας για την εξυπηρέτηση ιδιωτικών συμφερόντων
- **Προϋποθέσεις ανοχής: (α)** οι εκπομπές να μη βλάπτουν σημαντικά τη χρήση του ακινήτου **(β)** οι εκπομπές, ακόμα και αν βλάπτουν σημαντικά, να αποτελούν επενέργειες συνηθισμένες για την περιοχή του βλάπτοντος.
 - **(α)** ο ουσιώδης χαρακτήρας μιας ενόχλησης κρίνεται από το είδος και τον προορισμό του βλαπτόμενου ακινήτου σε σχέση με το μέσο ένοικο χωρίς να λαμβάνονται υπόψη ιδιαιτερότητες ή υποκειμενικές καταστάσεις του κυρίου του βλαπτόμενου ακινήτου. Οι δημοσίου δικαίου διατάξεις για τα επιτρεπτά όρια των εκπομπών δε δεσμεύουν τα πολιτικά δικαστήρια στην εφαρμογή της ΑΚ 1003 παρά μόνο προς όφελος του κυρίου του βλαπτόμενου ακινήτου.
 - **(β)** ο συνήθης χαρακτήρας της ουσιώδους επενέργειας πρέπει να κρίνεται αντικειμενικά και εξατομικευμένα σε σχέση με τη λειτουργία του ακινήτου και την τοποθεσία του. Ο χαρακτηρισμός μιας περιοχής ως βιομηχανικής δεν επιτρέπει οποιασδήποτε έντασης οχλήσεις αλλά μόνο στο βαθμό που ανταποκρίνονται στο μέσο όρο των προκαλούμενων από άλλες εγκαταστάσεις της περιοχής. Παρόλο που η υποχρέωση ανοχής μπορεί να συνεπάγεται οικονομική καταστροφή ή προσβολή της υγείας, ο ανεπιεικής χαρακτήρας της ρύθμισης μετριάζεται με την επιβολή υποχρέωσης στον βλάπτοντα να λάβει κάθε δυνατό μέτρο για να περιορίσει τις βλαβερές συνέπειες των επενεργειών εφόσον το κόστος λήψης των μέτρων δεν καθιστά οικονομικά ασύμφορη την εκμετάλλευση του ακινήτου. Οι βλαπτικές επενέργειες δεν πρέπει να αχρηστεύουν το δικαίωμα ιδιοκτησίας, οπότε σε κάθε περίπτωση επιβάλλεται κατάλληλη στάθμιση των εκατέρωθεν συμφερόντων.
- **Έννομη προστασία:** επιτυγχάνεται με: **(1) αρνητική αγωγή (1108 ΑΚ)** εφόσον υπάρχει υπέρβαση των ορίων της ΑΚ 1003 χωρίς να απαιτείται υπαιτιότητα και περαιτέρω θεμελίωση του παράνομου χαρακτήρα της επενέργειας με αίτημα την άρση της προσβολής και την παράλειψή της στο μέλλον [προϋπόθεση: δικαίωμα κυριότητας, επικαρπίας, δουλείας], **(2) αγωγή για την προστασία της νομής (987 ΑΚ)** όταν η άσκηση της φυσικής εξουσίας είναι αδύνατη ή επικίνδυνη για το νομέα λόγω σοβαρής προσβολής στοιχείου του ζωτικού χώρου (“διατάραξη”) με αίτημα αποβολής και επανεγκατάστασης του νομέα, **(3) αυτοδύναμη προστασία της νομής (985 ΑΚ)** είτε με βίαιη απόκρουση της διατάραξης είτε με βίαιη ανάληψη του πράγματος που αφαιρέθηκε παράνομα, **(4) αγωγή αποζημίωσης** όταν συντρέχουν οι προϋποθέσεις του 914 ΑΚ ή με **(5) αγωγή για την προστασία της προσωπικότητας και ικανοποίησης ηθικής βλάβης**

Αδικοπρακτική ευθύνη

- Προϋποθέσεις εφαρμογής ΑΚ 914:

- I. **Ανθρώπινη συμπεριφορά** → πράξη ή παράλειψη (όταν υπάρχει υποχρέωση από δικαιοπραξία, από το νόμο, από την καλή πίστη) αρκεί να εξωτερικεύεται
- II. **Παράνομη συμπεριφορά** → αντίθετα προς την προσβολή της προσωπικότητας, εδώ απαιτείται παράβαση απαγορευτικού/επιτακτικού κανόνα δικαίου ή υποχρέωσης τήρησης δέουσας επιμέλειας ή συναλλακτικών υποχρεώσεων πρόνοιας και ασφάλειας (συνδυάζονται με τις γενικές ρήτρες των ΑΚ 281 και 288). Σημαντική εδώ είναι η αρχή του μη ζημιούν (*neminem laedere*), η οποία οριοθετείται, ώστε να μην αντιβαίνει στην αρχή της ελευθερίας δράσης, απαιτώντας για τη γέννηση ευθύνης την παράβαση συγκεκριμένης διάταξης ή υποχρέωσης, όπως η μη λήψη μέτρων βάσει κυρίως της 281 ΑΚ. Η παράβαση διατάξεων που αποσκοπούν στην προστασία του γενικού συμφέροντος γεννά ευθύνη κατά τα 910 ΑΚ και 29 ν. 1650/1986 μόνο εφόσον επιδιώκεται παράλληλα και η προστασία ιδιωτικού αγαθού. Κάθε φορά πρέπει να εξετάζεται αν το ιδιωτικό έννομο αγαθό που προσβλήθηκε περιλαμβάνεται στη σφαίρα των αγαθών που είχε σκοπό να προστατεύσει η διάταξη που παραβιάσθηκε.
- III. **Υπαίτια συμπεριφορά** → απαιτείται δόλος (ο δράστης προέβλεψε και αποδέχτηκε τα αποτελέσματα της πράξης του) ή αμέλεια (τα προέβλεψε αλλά δεν τα αποδέχτηκε ή δεν τα προέβλεψε, αλλά όφειλε να τα γνωρίζει). Ανυπερβλήτες δυσχέρειες διότι ενδέχεται να αφορά την απόδειξη μη λήψης των απαραίτητων μέτρων για την πρόληψη της ζημίας. Πρέπει να λαμβάνονται υπόψη οι εξής παράγοντες: α) επικινδυνότητα έργου, β) δυνατότητες αποφυγής του κινδύνου, γ) ανάγκη προστασίας του ζημιωθέντος. Κριτήρια για τον καθορισμό των μέτρων ασφάλειας και πρόνοιας είναι: α) οι διατάξεις δημοσίου δικαίου, β) οι επιπτώσεις για την εθνική οικονομία, γ) η αναλογία κινδύνου-κόστους, δ) οι πιθανότητες επέλευσης του κινδύνου γενικά αλλά και στη συγκεκριμένη περίπτωση.
- IV. **Ζημία** → περιλαμβάνει κάθε βλάβη που προκαλείται σε σημείο του ζωτικού χώρου. Με βάση της θεωρία της διαφοράς υπολογίζεται με τη σύγκριση της περιουσιακής κατάστασης των ζημιωθέντος πριν και μετά την επέλευση της ζημίας. Περιλαμβάνει και τη θετική ζημία και το διαφυγόν κέρδος. Λαμβάνει υπόψη της οικονομικά κριτήρια, ενώ, αν δεν είναι δυνατή η εμπορευματοποίηση του προσβληθέντος αγαθού, η σύμφωνη με το 24 Σ ερμηνεία επιβάλλει επιδίκαση αυτούσιας αποζημίωσης βάσει 281 και 288 ΑΚ.

V. Αιτιώδης σύνδεσμος → μεταξύ του νόμιμου λόγου ευθύνης (δηλαδή της συμπεριφοράς του δράστη) και της περιβαλλοντικής ζημίας

- **Το βάρος απόδειξης** αντιστρέφεται βάσει της θεωρίας των σφαιρών (925 ΑΚ) → ο εναγόμενος υποχρεώνεται να αποδείξει ότι δεν επέδειξε υπαιτιότητα ως προς την τήρηση των μέτρων ώστε να μην επέλθει η ζημία. Κι αυτό γιατί ο ζημιώσας βρίσκεται πιο κοντά στην αιτία της ζημίας. Εφόσον αποδειχθεί η τήρηση των μέτρων, το βάρος επανέρχεται στο ζημιωθέντα που πρέπει να αποδείξει ότι παρά την ισχυριζόμενη τήρηση των όρων υπάρχει αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ ζημίας και συμπεριφοράς.
- **Περιεχόμενο ευθύνης:** νόθος αντικειμενική ευθύνη και γεννά αξίωση αποζημίωσης και αξίωση παράλειψης και άρσης της προσβολής. Η αποκαταστατική λειτουργία της αποζημίωσης περιορίζεται α) από το ότι αποκαθίστανται μόνο οι ζημίες που προκαλούνται σε ιδιωτικά αγαθά και β) από το ότι δεν είναι συχνά δυνατή η επαναφορά των φυσικών αγαθών στην κατάσταση προ ζημίας.

Αστική ευθύνη από ειδικούς νόμους

Νόμος - Πλαίσιο για την προστασία του περιβάλλοντος (29 ν. 1960/1986) → γεννά ευθύνη από διακινδύνευση του φορέα δραστηριοτήτων που συνεπάγονται αυξημένους κινδύνους πρόκλησης περιβαλλοντικών ζημιών. Δεν έχει αξιοποιηθεί ιδιαίτερα από τη νομολογία λόγω της αόριστης διατύπωσής της που καθιστά δυσχερή την εξειδίκευση των προϋποθέσεων εφαρμογής της και της έλλειψης επαρκούς επιστημονικής επεξεργασίας που καθιστά ασαφές το βεληνεκές του προστατευτικού πεδίου. Η ρήτρα έχει γενικό χαρακτήρα γιατί αντιμετωπίζει με ενιαίο τρόπο ενέργειες που ξεκινούν από την ήπια προσβολή ενός φυσικού αγαθού και φτάνουν μέχρι την οριστική κατάλυση των οικολογικών ισορροπιών. Όμως, επιβάλλεται τελολογική συστολή, ώστε το πεδίο εφαρμογής να περιορίζεται ερμηνευτικά στις ζημίες που προκαλούνται αιτιωδώς από την εκμετάλλευση τυπικών πηγών αυξημένου κινδύνου. Κι αυτό διότι η καθιέρωση ευθύνης από διακινδύνευση δικαιολογείται μόνο όταν η πραγμάτωση του κινδύνου που προκαλεί κανείς με τη δραστηριότητά του είναι αναμενόμενη.

→ γνήσια αντικειμενική ευθύνη: δεν είναι αναγκαία η συνδρομή των προϋποθέσεων της 914 ΑΚ, αλλά αρκεί να αποδειχθεί ότι α) επήλθε ζημία, β) υφίσταται αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ της ζημίας και της ρυπογόνου εγκατάστασης (δηλαδή η ζημία να συνιστά αποτέλεσμα της πραγμάτωσης των τυπικών κινδύνων που συνδέονται με την κατοχή και λειτουργία μιας πηγής ρύπανσης) και γ) η ζημία εμπίπτει στον προστατευτικό σκοπό της διάταξης.

→ ζημία: δεν αρκεί η ρύπανση/υποβάθμιση αλλά απαιτείται λόγω αυτής να προκληθεί περιουσιακή ζημία σε προστατευόμενο έννομο αγαθό του ενάγοντος. Περιλαμβάνει και τη θετική ζημία (μείωση περιουσίας) και το διαφυγόν κέρδος (μταίωση αύξησης περιουσίας), καθώς και την έμμεση και μελλοντική ζημία (εφόσον καλύπτονται από τον κανόνα της πλήρους αποζημίωσης και τον προστατευτικό σκοπό της διάταξης) και την ηθική βλάβη.

→ λόγοι απαλλαγής από την ευθύνη: α) ανωτέρα βία: υιοθετείται η αντικειμενική θεωρία που την ορίζει ως ένα γεγονός εξωτερικό, ξένο προς το πρόσωπο ή τη δραστηριότητα του οφειλέτη και απρόβλεπτο που δε συνδέεται με τους τυπικούς κινδύνους της δραστηριότητας και δεν μπορεί να ανατραπεί ούτε με τη λήψη μέτρων άκρας επιμέλειας και σύνεσης, β) δόλια πράξη τρίτου και γ) συμβολή ζημιωθέντος κατά 300 ΑΚ.

Δικαστική προστασία

- **Το έννομο συμφέρον στη νομολογία των πολιτικών δικαστηρίων:** προϋπόθεση του παραδεκτού του ένδικου βοηθήματος κατά 68 ΚΠολΔ. Πρέπει να είναι άμεσο, προσωπικό και άξιο προστασίας. Άμεσο είναι όταν η ανάγκη παροχής έννομης προστασίας είναι παρούσα, υφιστάμενη κατά το χρόνο διενέργειας της διαδικαστικής πράξης. Άξιο προστασίας κρίνεται με γνώμονα το σκοπό της δίκης, δηλαδή την πραγμάτωση του δικαίου και την αποκατάσταση της κοινωνικής ειρήνης. Ως προς τα νπ, γίνεται δεκτό ότι έχουν ίδιο έννομο συμφέρον για άσκηση αγωγής αλλά και παρέμβαση, εφόσον η προστασία του περιβάλλοντος αποτελεί καταστατικό σκοπό τους (η νομολογία των πολιτικών δικαστηρίων δέχεται διεύρυνση ανάλογη με αυτήν που δέχεται το ΣτΕ). Κρίνεται σκόπιμη η διαμόρφωση ειδικού νομικού πλαισίου στο πρότυπο της συλλογικής αγωγής των ενώσεων καταναλωτών.
- **Προσωρινή δικαστική προστασία:** (1) αίτηση αναστολής (βλ. παραπάνω) και (2) ασφαλιστικά μέτρα → γενικές ουσιαστικές προϋποθέσεις: α) επείγουσα περίπτωση: όταν η επίδικη διαφορά πρέπει να ρυθμιστεί επειγόντως με δικαστική παρέμβαση γιατί με την πάροδο του χρόνου πρόκειται να επέλθει βλάβη είτε στο αντικείμενο του δικαιώματος είτε στο δικαιούχο ή β) επικείμενος κίνδυνος: όταν επέρχεται μταίωση του ασφαλιστέου δικαιώματος οπότε αν δεν αποτραπεί θα καταστεί ανέφικτη η αναγκαστική εκτέλεση κατά του καθ' ου. Η ανάγκη παροχής προσωρινής δικαστικής προστασίας πρέπει να θεωρείται κατά μαχητό τεκμήριο ως συντρέχουσα σε όλες τις περιπτώσεις σοβαρής απειλής περιβαλλοντικής βλάβης.
- **Παρεμπίπτων έλεγχος ατομικών διοικητικών πράξεων από τα πολιτικά δικαστήρια:** 2 ΚΠολΔ → τα πολιτικά δικαστήρια μπορούν να κρίνουν

παρεμπιπτόντως τη νομιμότητα μιας διοικητικής πράξης στο πλαίσιο διαφοράς σχετικά με τα δικαιώματα χρήσης περιβαλλοντικών αγαθών που προσβλήθηκαν από την πράξη, εφόσον η έρευνα είναι αναγκαία για τη διάγνωση της ιδιωτικής διαφοράς και υπό την πρόσθετη προϋπόθεση ότι το κύρος της επίμαχης πράξης δε θα κριθεί από το αρμόδιο διοικητικό δικαστήριο στο πλαίσιο ευθέως ακυρωτικού ελέγχου της νομιμότητάς της. Το πολιτικό δικαστήριο, χωρίς βέβαια με την απόφασή του να επιδρά στο κύρος της διοικητικής πράξης, δε δεσμεύεται από το τεκμήριο νομιμότητάς της και κρίνει τη συγκεκριμένη ιδιωτική διαφορά παρακάμπτοντας τη διοικητική πράξη, αν κρίνει ότι στερείται νομιμότητας. Δεν παράγει δεδικασμένο για το αρμόδιο διοικητικό δικαστήριο και δεν υποχρεώνει τη διοίκηση σε ανάκληση της πράξης. Η κρατούσα στη νομολογία άποψη (θεωρία των τύπων και των προϋποθέσεων) είναι ότι πρόκειται για περιορισμένο έλεγχο που αφορά μόνο τις εν γένει διαδικαστικές προϋποθέσεις έκδοσης (αρμοδιότητα, τύπος, όροι, αιτιολογία). Αντίθετα, η θεωρία δέχεται ότι ο έλεγχος αφορά και την πλάνη ως προς τα πράγματα και την κακή χρήση της διακριτικής ευχέρειας).